

Litteraturoversigt.

Slesvig-holstenske bidrag til Sønderjyllands historie

i de sidste 10 aar.

Af Troels Fink.

De synspunkter, der i de senere aar er blevet gjort gældende baade for videnskabelig og populær historieskrivning i Kiel, karakteriseres af bibliotekaren i Flensborg, Dr. H. P. Johansen i en omtale af nogle nyere skrifter paa følgende maade: »Man kan fastslaa, at retning og maal for den litterære virksomhed i Slesvig-Holsten tegner sig stadig klarere, og i forhold til de foregaaende aartier er den blevet præget af viljen til at fremme den levende politiske udvikling og det folkeligt-kulturelle arbejde« »Man ved idag, at det drejer sig om at hævde og uddybe det folkelige liv ved nordgrænsen, man ved at tyske har hjemstavnsret til Kongeaaen, og forskere og politikere bliver ikke trætte af i ridderlig form at fastslaa denne ret over for danskerne«.¹⁾

Den folkelige forpligtelse og den politiske baggrund er altsaa bestemmende for det videnskabelige arbejde. Videnskaben har faaet til opgave at smede vaaben til den nationale kamp. Dette maa man have for øje, naar man beskæftiger sig med de seneste aars tyske forskning vedrørende Sønderjylland.

I »Sønderjydske Aarbøger« for 1930 og 31 har Landsarkivar Gribsvad, Aabenraa, givet en oversigt over slesvig-holstensk historieskrivning i aarene 1920—30. Man faar gennem denne oversigt et udmærket indtryk af det fremstød, der blev foretaget ved midten af 1920'erne, da prof. Scheel havde overtaget det nyoprettede embede i »Landesgeschichte« ved universitetet i Kiel, hvor samtidig prof. Otto Brandt virkede.

¹⁾ Der Schleswig-Holsteiner, 1939, s. 182 f.

Baggrunden for den øgede indsats var begivenhederne i aarene 1918—20. Der var blevet rejst en stærk slesvig-holstensk følelse, der bl. a. gav sig udslag i en levende historisk interesse; men positive resultater fik denne interesse først, da Tysklands pengevæsen 1923—24 var blevet stabiliseret. Saaledes kunde det i 1918 oprettede »Schleswig-holsteinische Universitätsgesellschaft« først for alvor komme til at virke, da den økonomiske krise var ovre. Selskabet har til formaal at være bindeled mellem universitet og befolkning og at yde bidrag til universitetets arbejde, særlig i form af hjælp til udgivelse af videnskabelige værker. Omkring 50 publikationer er i aarenes løb blevet udgivet paa selskabets bekostning.

Kort efter prof. Scheels ankomst til Kiel oprettedes under Universitetsselskabet en »Baltisk Kommission«, der skulde virke sammen med »Det baltiske Forskningsinstitut«, der blev opretholdt af provinsen Slesvig-Holsten. Forskningsomraadet var altsaa hele Østersøomraadet, men hovedvægten blev lagt paa Slesvig-Holstens historie og forholdet til Danmark. Instituttet overlevede imidlertid ikke krisen efter 1930.

Samtidig med at disse nye rammer blev skabt, udvidede »Gesellschaft für Schleswig-holsteinische Geschichte« sin virksomhed; dets tidsskrift, der siden 1922 har været redigeret af Landsbibliotekar Volquart Pauls, blev udvidet i omfang og forbedret i udstyr. Den største opgave selskabet tog op var udgivelsen af den store sammenfattende »Geschichte Schleswig-Holsteins«. Det var oprindelig meningen, at dette værk skulde foreligge ved selskabets 100-aars jubilæum i 1933; arbejdet viste sig imidlertid langt større end antaget, og værket begyndte ført at udkomme i jubilæumsaaret. Indtil nu er første bind (sten- og bronzealder) afsluttet, og en række af de andre bind er paabegyndt med eet eller to hefter; det vil vare endnu en del aar, inden værket kan være afsluttet.

Den livlige virksomhed, der begyndte omkring 1924, ebbede

langsomt ud ved 1930—31. En haard økonomisk krise satte ind. De offentlige budgetter blev stærkt beskaaret, og tilskudene til historisk arbejde skrumpede ind.

En kurve, der baade viser interessens og til en vis grad ogsaa den økonomiske krafts svingninger, har man i »Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte«s medlemstal. I 1925 kulminerede dette med 917 medlemmer, 1931 var der 813, 1932 var der 722, og i 1935 naaede det lavpunktet med 626 medlemmer. Siden har der været en stigende tendens. Det sidst offentliggjorte tal (1939) var 701. Medlemstallets seneste stigning har ikke holdt trit med den øgede indsats; men den forholdsvis svage opgang viser, at denne i endnu højere grad end tidligere bæres af offentlige midler.

Selskabets aarsberetninger fra de første aar efter 1930 er ikke opmuntrende. De svigtende tilskud bevirkede, at udgivervirksomheden maatte indskrænkes; saaledes udsendtes i aarene 1930—36 ingen nye arbejder i selskabets serie »Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins«, hvor der mellem 1923 og 30 var kommet 9 bind.

Omkring 1935 skiftede billedet. Midlerne begyndte igen at flyde rigeligere, og stadig flere arbejdsomraader er siden da blevet taget op til systematisk behandling. M. h. t. tidsskrifter er der samtidig gennemført en klarere arbejdsdeling. I 1923 var der blevet oprettet et nyt slesvig-holstensk historisk tidsskrift »Nordelbingen«, der bl. a. samlede en kreds, der havde brudt med »Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte«. Blandt dem var P. v. Hedemann-Heespen og Otto Brandt. Dette tidsskrift blev i 1935 overtaget af »Gesellschaft«, og arbejdet blev delt paa den maade, at »Nordelbingen« især skulde samle sig om forhistorie, folkløse, samt kunst-, litteratur- og sproghistorie, medens »Zeitschrift« skulde holde sig udelukkende til den egentlige historie. Ordningen traadte i kraft fra og med 11. bind af »Nordelbingen«.

Allerede aaret efter skete en ny ændring, idet der blev oprettet et nyt tidsskrift udelukkende for arkæologi. Tidsskrif-

tets navn er »Offa«, det udgaar fra musæet i Kiel. »Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte« staar ogsaa som medudgiver for dette tidsskrift. I forbindelse med tidsskriftet udgives en skriftrække med titlen: »Offa-Bücher«.

Tre store videnskabelige tidsskrifter staar nu til raadighed for forskningen vedrørende hertugdømmernes fortid. Dertil kommer saa hjemstavns-tidsskriftet »Die Heimat« med undertitlen: »Monatsschrift für schleswig-holsteinische Heimatforschung und Volkstumspflege«, det udgives af det slesvig-holstenske »Gaukulturhauptstelle« og rummer baade arkæologisk, biografisk, historisk, folkloristisk, naturhistorisk og litterært stof.

Det nye hovedfremstød blev gjort i 1938 med oprettelsen af »Institut für Volks- und Landesforschung an der Universität Kiel«. Initiativet til oprettelsen blev taget af Overpræsident Lohse. Formaalet var at skaffe en enhedsledelse for al forskning vedrørende Slesvig og Holsten; og de ord af Dr. Johannsen, der blev anført til indledning, gælder i udpræget grad det nye institut.

Universitetets daværende rektor, prof. Ritterbusch blev formand, »Gaukulturwart«, Dr. Ziegenbein blev næstformand, medens prof. Otto Scheel overtog ledelsen af den videnskabelige afdeling; det er næppe forkert at opfatte ham som den egentlige drivende kraft.

Instituttet fik ikke færre end 9 afdelinger med hver sin leder eller ledere. (Arkæologi, landshistorie, race- og slægtsforskning, folkløse og folkekunst, rum- og bebyggelsesforskning, stednavneforskning,²⁾ biologisk-geologisk landsforskning, hjemstavns- og nationalitetsforskning, grænseomraadet og folkelivspleje.)

Karakteristisk for instituttet er sammenfatningen af alle videnskabsgrene, der har eller som kan faa relation til de lokale forhold. Instituttet er et hjemstavnsinstitut i stort format,

²⁾ Denne afdeling ledes af den i Danmark uddannede Dr. Broder Grandt, der faldt paa Østfronten i juni 1941.

og der er en udpræget forskel paa de maal, man nu har sat sig i Kiel, og de maal, der blev sat med oprettelsen af det baltiske institut.

Prof. Scheel har i et foredrag, holdt paa det første aarsmøde (Jan. 1939), formuleret grundlaget for instituttets virke. Han gav først et udsyn over de skiftende tiders historieopfattelse til og med den ændring, der var indtraadt med nationalsocialismens gennembrud, og han sluttede: Historien skal bringes i overensstemmelse med folket, som den mest objektive virkelighed. Kun da er den efter moderne opfattelse objektiv og tillige en politisk videnskab.

I den korte tid instituttet har bestaaet, er der allerede fremkommet adskillige arbejdsresultater, for nogles vedkommende antagelig forberedt tidligere, men nu udsendt under instituttets auspicier. Der er aabnet hele 3 nye serier. Naar man tager i betragtning, at der i forvejen blev udgivet adskillige skrift-rækker i Kiel, er billedet herved blevet yderligere kompliceret. Der vil blive lejlighed til at komme ind paa de enkelte værker i deres saglige sammenhæng, her skal de nye seriers navne lige nævnes:

- 1) »Schriften zur politischen Geschichte und Rassenkunde Schleswig-Holsteins«. (Der er hidtil kommet 4 bind i denne række.)
- 2) »Schriften zur Volksforschung Schleswig-Holsteins«. (Hidtil 5 bind.)
- 3) »Politische Schriften Schleswig - Holsteins.« (Heraf er tilsyneladende kun kommet eet bind.)

Man kan altsaa i alleregentligste forstand tale om et nyt tysk videnskabeligt fremstød i løbet af de sidste aar. Virksomheden er nu blevet noget hæmmet af krigen, planerne har ikke kunnet virkeliggøres i det tpmo og det omfang, som oprindeligt beregnet. Krigen har skabt en ny epoke, og perioden 1918—40 kan nu overses i sin helhed. Den falder klart i 2 perioder: Fremstødet i 1920'erne, hvortil begivenhederne 1918—20 gav impulsen,

og det nye fremstød i 1930'erne, som maa ses i sammenhæng med nationalsocialismens gennembrud i Tyskland, og det er resultatet af dette sidste fremstød, der her skal behandles.³⁾

*

Omkring aar 800 drages Sønderjylland for første Gang ind i historiens lys. Kendemærket paa overgangen er tilstedeværelsen af skrevne kilder; det kan siges at være et ret tilfældigt kendemærke, og endnu i lang tid maa historie, arkæologi og stednavneforskning gaa haand i haand for at skabe klarhed.

For den ældste tids vedkommende har netop arkæologien været i stand til i de senere aar at kaste nyt lys over de historiske problemer. Fra 1930 er der foretaget gravninger i et større omfang og mere systematisk end tidligere i egnen mellem Sli og Treene, hvor Nordens mest omfattende fortidsmindesmærker, Hedeby-Dannevirke-anlæggene, findes.

I »Sønderjydske Aarbøger« for 1935 har cand. mag. Roar Skovmand givet en foreløbig oversigt over udgravningsresultaterne paa grundlag af de redegørelser, der efterhaanden fremkom i tyske tidsskrifter.

I 1937 kom første bind af den videnskabelige publikation af forskningsresultaterne, Herbert Jankuhn: *Die Wehranlagen zwischen Schlei und Treene*.⁴⁾ Her revideres den opfattelse, Sophus Müller fremsatte ved aarhundredskiftet, og som alene havde kunnet bygges paa iagttagelser af anlæggene og terrænet. Det var derofr at vente, at gravningerne vilde forandre billedet noget. Sophus Müller mente, at det 9. aarhundredes Slesvig laa nord for Slien. Da omkring 900 en fremmed herskerslægt satte sig fast i Hedeby, syd for Slien, opførtes halvkredsvolden, og her var saa centret i de føl-

³⁾ I denne oversigt er der kun taget sigte paa den egentlige historie; arkæologi, sprogvidenskab og forskellige historiske sidegrene er der ikke eller kun i ringe grad taget hensyn til. De specielt holdenske værker er ladet ude af betragtning; og endelig maa det bemærkes, at der ikke er lagt vægt paa absolut fuldstændighed; det vilde føre alt for vidt.

⁴⁾ Offa-Bücher. I.

gende aarhundreder. Da Harald Blaatand erobrede Hedeby, blev denne plads draget med ind i befæstningssystemet ved anlæggelsen af »forbindelsesvolden«. Kovirke, der ligger syd for hovedvolden, opfattede han som et yngre anlæg.

Jankuhn er kommet til væsentlig andre resultater. Gravninger har vist, at kovirke maa betragtes som det ældste vold-anlæg, og det er antagelig den af kong Godfred anlagte vold. (ca. 800). Det ældste Slesvig har ikke ligget nord for Slien, men de 2 navne dækker begge den byplads, der nu alene kaldes Hedeby. Først omkring 1050 er byen flyttet til den plads, hvor Slesvig nu ligger. Hovedvolden, der ligger noget længere mod nord, mener Jankuhn, skyldes Dronning Thyra Danebod. Dette anlæg er senere, i det 11. aarhundrede, blevet forstærket med en kampestensmur og under Valdemar d. Store med den berømte teglstensmur.

Samtidig med denne bog udsendte Dr. Jankuhn en populær, sammenfattende fremstilling af de hidtil vundne resultater: *Haithabu, eine germanische Stadt der Frühzeit*. Navneformen ser lidt barbarisk ud, men det er altsaa Hedeby. Her skildres i bredere sammenhæng brydningerne paa den slesvigske landtange omkring den vigtige handelsplads, hvis forbindelser med egnene i øst og vest illustreres ved fundene fra de store gravninger, og der gives et levende billede af livet i Hedeby og Hedeby's skæbne indtil byens flytning til pladsen nord for Slien.

I den videre udforskning af Hedeby-Dannevirke-problemerne har arkæologierne stadig ordet. Historikerne maa afvente resultaterne, før de fra deres side kan komme mere til bunds i tingene.

En enkelt historiker, Dr. Fr. Frahm, har dog allerede mens udgravningerne stod paa behandlet nogle af de historiske problemer. Dr. Frahm (1888—1936) var ansat ved realgymnasiet i Altona og en aarrække tillige knyttet til Hamborgs universi-

⁵) Zeitschrift. Bd. 60. 1931.

tet. Hans alt for tidlige død i 1936 var et tab for slesvig-holstensk historieforskning.

I en studie fra 1931, *Der Transitverkehr Schleswig-Hollingsstedt*⁵⁾ har Dr. Frahm, væsentlig paa grundlag af litterære efterretninger, søgt at godtgøre, at skibene blev transporteret ad vandgraven foran Dannevirke fra Treenen til Slien. Dette spørgsmaal er endnu omstridt.

Samme aar skrev han en afhandling: *Die Bedeutung des Dannewerks für die Entstehung des Herzogthums Schleswig*«. ⁶⁾ Sammenhængen mellem hertugdømmet Slesvigs opstaaen og Dannevirke opfattes paa den maade, at forsvaret af Dannevirke i kongens fraværelse blev overdraget en præfekt, denne præfekt havde under sig en fast stab af krigere og opbudet fra de tre sydligste sysler i Jylland. Fra en ren militær kommandopost ændredes stillingen omkring 1100, da den besattes med medlemmer af det kongelige hus, der kunde opnaa en mere selvstændig stilling ved at søge støtte hos de nordtyske nabofyrster. For Knud Lavards vedkommende gøres der sikkert for meget ud af hans forbindelse med den saksiske hertug. Men grundtanken, at hertugdømmets opstaaen hænger sammen med forsvaret af Dannevirke, er sikkert rigtig.

Med afhandlingen »*Schleswig-Haithabu und die Ansgarkirche in Haddeby*«⁷⁾ søgte Dr. Frahm at sandsynliggøre, at sognekirken i Haddeby skulde ligge paa det sted, hvor i sin tid Ansgar byggede sin første trækirke. En senere foretaget prøvegravning har ikke givet sikre resultater. Der fandtes trærester under den nuværende Haddeby kirke, men der kunde ikke udlædes sikre slutninger deraf.⁸⁾ Foreløbig kan der kun være tale om en arbejdshypotese.

I forlængelse af disse smaastudier foretog Dr. Frahm en

⁵⁾ Nordelbingen. Bd. 8. 1930—31.

⁷⁾ Zeitschrift. Bd. 62. 1934.

⁸⁾ A. Kamphausen: Die Probegrabung in der Kirche zu Haddeby. Zeitschrift. Bd. 63. 1935.

undersøgelse af Slesvigs latinske stadsret *Das Stadtrecht der Schleswiger und ihre Heimat.*⁹⁾

Hasses behandling af Slesvig byret¹⁰⁾ har altid været utilfredsstillende. A. D. Jørgensen imødegik straks grundigt Hasse. Overfor hans paastand om, at Slesvig byret var paavirket af lybsk ret og udstedt under Valdemar Sejrs, hævdede A. D. Jørgensen, at den maatte være ældre, og at den var uafhængig af lybsk ret; til støtte for bevisførelsen kunde han drage sammenligninger med forholdene i Flandern. Paa dette punkt har Dr. Frahm knyttet til, idet han mente, at A. D. Jørgensen ikke havde ført denne tanke til ende og rejst spørgsmaalet: »hvorledes kan der have udviklet sig en udpræget nederrhinsk grundejendomsret, hvis ikke Slesvig allerede i det 12. aarhundrede fortrinsvis var befolket af nederrhinske købmænd, som her fik lov at leve efter deres hjemlige ret«.

Paa dette spørgsmaal vil man rent umiddelbart svare, at der kunde jo være tale om et laan, men Dr. Frahm betragtede faktisk som givet, det han skulde bevise, at Slesvig har været befolket af nederrhinske købmænd.

Tankegangen er følgende: Ved midten af det 11. aarhundrede blev det gamle Hedeby inden for Halvkredsvolden ødelagt, og der skete en afbrydelse af handelsforbindelserne. Ved aarhundredets slutning blev omsætningen genoptaget, og paa den nordlige Slibred byggedes det nye Slesvig. Nygrundlæggelsen foretoges af købmænd fra nederrhinske egne; købmændene dannede et gilde, og dette gilde fungerede i begyndelsen som byøvrighed og bevarede en særlig fortrinsstilling langt op i tiden.

Dr. Frahms afhandling udfordrer paa mange steder til kritik, især da man ikke har nederrhinske stadsretter, der kan danne grundlag for en virkelig sammenligning. Enhver bestemmelse, der minder om Jydske Lovs indhold, afsvækkes i betydning; og træk, der viser dansk præg, reduceres til noget uvæ-

⁹⁾ Zeitschrift. Bd. 64. 1936.

¹⁰⁾ Untersuchungen zur dänischen Rechtsgeschichte. Das Schleswiger Stadtrecht. 1880.

sentligt eller underordnet. Danske udtryk findes ifølge Dr. Frahm »mærkværdigvis« i stadsretten. Mærkværdigt kan det kun være, naar man har lagt sig fast paa en snæver og ensidig hypotese.

Særlig overrasker det, at Dr. Frahm ikke har kunnet tænke sig muligheden af en videreførelse af retsbestemmelser, der har været gældende i det gamle Hedeby. Naar virkeligt sammenligningsmateriale savnes, kan denne mulighed ikke afvises.

Det er imidlertid værdifuldt, at der igen er blevet taget fat paa Slesvig stadsret. Dr. Frahms artikel maa blot ikke blive det sidste ord i denne sag.

Hvor meget man kan indvende imod Dr. Frahms opfattelse, maa det dog anerkendes, at hans arbejder bygger paa studium af selve kilderne. Det kan man ikke sige om nu afdøde rektor H. E. Hoffs bog »Fifeldorf, Wieglesdorf, Haithabu«. (1936). I forordet har forfatteren erklæret, at han bringer meget nyt og meget interessant, at han har ryddet op i mange forkerte anskuelser og klaret mangt et hidtil omstridt historisk problem. Der er unægtelig meget nyt i bogen, om man finder det interessant afhænger af synsvinklen.

H. E. Hoff har efter sin egen opfattelse »løst« alle spørgsmaal i Sønderjyllands historie fra overgangen mellem sagntid og historisk tid til et stykke op i middelalderen. Men løsningerne har videnskabeligt set ingen værdi. Metoden er den, at han har vraget og valgt mellem alle mulige gamle forfattere paastande og meninger, især forfattere fra slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. aarhundrede. Som en rød traad gennem det hele gaar bestræbelserne for at reducere alt dansk; og da Sønderjyllands ældste historie ikke kan gøres tysk, frømhæver han det svenske islet i Sønderjylland som det væsentligste. »Bevisførelsen« er ofte fornøjelig. Et enkelt eksempel skal her anføres. Ved landsbyen Bro paa Als findes der en halvkredsvold, der minder noget om Hedebyvolden, anlægget er blot i langt mindre maalestok. Gravninger har vist rester paa alder med fundene ved Hedeby. Til dette sted henlægger H. E. Hoff

Braavallaslaget (Bro-voldslaget). Nydamskibene er kong Sigurd Rings sejrsoffer, og der spindes en lang ende over dette. Kedeligt blot at navnet Brovold overhovedet ikke har hævd; det er for kortheds skyld dannet af museumsinspektør Raben, Sønderborg, der foretog udgravningerne.

De nye udgravninger ved Dannevirke og Hedeby har Hoff saa at sige ikke taget hensyn til, og man er fra dansk og tysk side enig om, at bogen nærmest er værdiløs, kun egnet til at forvirre.¹¹⁾

I den nye store »Geschichte Schleswig-Holsteins« skal Prof. Otto Scheel skrive om perioden paa overgangen fra Oldtid til Middelalder. Foreløbig er der kun kommet eet hefte af dette bind, og en omtale maa vente til bindet foreligger afsluttet. Men som et forarbejde til dette værk kan man til en vis grad betragte en bog, som Prof. Scheel udgav i 1938, »Die Wikingen«. Det er en sammenfattende skildring af sammenstødet mellem den romersk-kristne og den nordiske verden fra de første germanske søtogter mod Romerrigets fremskudte poster ved Kanalen til Normannernes angreb og grundlæggelsen af deres herredømme paa Sicilien. Det er et særdeles fortjenstfuldt forsøg paa at skabe overblik over et stort og vidtspredt historisk stof.

Et par af kapitlerne har direkte relation til Sønderjylland. Prof. Scheel kommer bl. a. ind paa Angler-spørgsmaalet, og søger at godtgøre, at de Angler, der udvandrede til England, ingen forbindelse har haft med landskabet Angel i Sønderjylland.

En af de store skikkelser i Prof. Scheels bog er den danske konge Godfred, der regerede omkring 800 og grundlagde Hedeby og byggede den første vold tværs over landtangen. Under ham stødte danskerne, der, som Prof. Scheel udtrykker det, hørte til Midgaards verden, for alvor sammen med Karl d. Stores romersk-katolske vesterlandske rige, der var naaet frem til

¹¹⁾ En undtagelse danner en anmeldelse af Karl Alnor i »Der Schleswig-Holsteiner. 1937. s. 53.

Elben og begyndte at faa fast fod paa den nordlige bred. I kong Godfred ser prof. Scheel Karl d. Stores geniale og vidtskuende modstander i en politisk og »verdiansanskuelig« kamp. Godfred skal have haft planer om at vinde Sachsland fra Karolingerriget for at oprette et stort dansk-saksisk rige som nordisk modvægt mod Karl d. Stores imperium. I 811 blev Godfred imidlertid myrdet af en af sine egne, og hans efterfølger sluttede fred med Karl d. Store ved Ejderen.

Der er vist ingen tvivl om, at Godfred maalt med vikingemaalestok har været en betydelig personlighed, men at tillægge ham saa faste politiske maal turde dog være at gaa for vidt. En tysk anmelder, museumsdirektør Jankuhn, der maa betegnes som specialist i denne periodes historie, bedømmer den nye teori paa følgende maade: Enten maa der findes holdepunkter for den i kilderne, eller ogsaa maa de almindelige forhold tale derfor. »Hverken kilderne eller de almindelige forhold retfærdiggør Scheels opfattelse, de første tier, de sidste taler imod.«^{11a)}

Med spænding imødeser man Prof. Scheels skildring af dette tidsrum i »Geschichte Schleswig-Holsteins«.

Middelalderhistorien er ikke særlig rigt repræsenteret i de sidste 10 aars forskning vedrørende Sønderjylland. Landsbibliotekar V. Pauls har overtaget dette afsnit af »Geschichte Schleswig-Holsteins«, men af dette bind er der ligeledes kun kommet eet hefte, og en omtale maa vente.

Om Flensborg bys ældste historie er der udsendt et par afhandlinger. Afdøde rektor Chr. Voigt (1864—1938) har skrevet om »Flensburgs Entstehung«¹²⁾ og afdøde Dr. Graef (1860—1936) har udsendt en lille bog »Entstehung und Bedeutung des Flensburger Stadtrechts« 1934.

Voigt har først skildret Flensborgs middelalderlige byinddeling. Der var ialt oprindelig 4 bydele med hver sin kirke,

^{11a)} Zeitschrift. Bd. 68. 1940.

¹²⁾ Zeitschrift. Bd. 65. 1937.

fra sydøst til nord, St. Johannes, St. Nikolai, St. Marie og St. Gertrud; de to sidste sogne blev paa et meget tidligt tidspunkt slaaet sammen til eet. Kvarteret paa sydøstsiden af havnen, St. Johannes, skal være ældst; kirken er ældre end de andre og har en mere landsbyagtig karakter. I den nordlige ende af det højmiddelalderlige Flensborg laa en adelsgaard, Ættebo. Denne ejendom ejedes af slægten Jul, der 1410 overdrog gaarden til dronning Margrethe, som paa dennes jord opførte Duborg. Voigt vil identificere den Jul'ske besiddelse med den i byretten af 1284 nævnte Flenstoft; noget tvingende bevis leverer han dog ikke.

Flensborgs navn nævnes første gang i et beskyttelsesbrev for Knudsgildet udstedt af Knud VI omkring 1200; brevet findes kun i afskrift, og dets ægthed har været omtvistet. Voigt regner med, at dette gilde henimod 1200 har anlagt det ældste Flensborg, St. Marie-bydelen, efter en fast plan. Gildet har maaske været en entreprenør-sammenslutning. St. Nikolai-bydelen skulde derimod være ca. 100 aar yngre. Der er ingen tvivl om, siger Voigt, at Marie-bydelen er en dansk bygrundlæggelse. Derimod skal Nikolai-bydelen være anlagt af tilvandrere sydfra i aarene efter 1300. Det sidste er dog rent gætværk. Langt op i tiden sporer man imidlertid en modsætning mellem disse 2 hovedsogne, der hver stillede en borgmester og hver 12 af de 24 borgerrepræsentanter. Stadsretten af 1284 var kun gældende for den nordlige bydel.

Hvorvidt Voigts hypoteser kan holde stik, maa bero paa nye undersøgelser.

Graefs afhandling indeholder en gennemgang af Flensborg stadsret, og han har holdt sig meget nøje til teksten. Flensborgs byret, der udstedtes i 1284, er som bekendt overleveret i 3 skikkelser, en latinsk, en dansk og en plattysk. Den plattyske er en ret sen oversættelse af den danske, og kan i det store og hele lades ude af betragtning. Forholdet mellem den latinske og den danske har imidlertid været omstridt. Thorsen, der i 1855 udgav »De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter i

Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev« var af den opfattelse, at den latinske stadsret var en foreløbig ordning, medens den danske, der er mere systematisk og mere omfattende, var den første autoriserede. Graef opfatter den latinske som den første egentlige stadsret, og han har gennemført en grundig sammenligning med baade Slesvig stadsret, der har været forbillede, og den danske stadsret, der betegner et mere udviklet trin og antagelig skriver sig fra 1314.

De mest værdifulde bidrag til oplysning om hertugdømmernes middelalder er leveret af Arkivar, Dr. Werner Carstens, Kiel, der har faaet overdraget udgivelsen af 6. bind af den slesvig-holstenske »Urkundenbuch«. (1376—1400).

I nogle afhandlinger i »Zeitschrift« har han paa en række punkter revideret gængse opfattelser, og han har vist en storartet evne til at passe begivenhederne ind i den almene politiske sammenhæng. Mest karakteristisk er maaske en lille afhandling »Zur Entstehungsgeschichte der nordfriesischen »Siebenhardenbeliebung« und der Eiderstedter »Krone der rechten Wahrheit« vom Jahr 1426«. ¹³⁾ Det er en kritik af Max Pappenheims afhandling om samme emne. (Die Siebenhardenbeliebung vom 17. Juni 1426. Flensborg. 1926) Pappenheim hævdede den opfattelse, at de to i titlen nævnte frisiske retsnedskrifter repræsenterede et forsøg paa at sikre den frisiske autonomi overfor hertugmagten, som truede den nedarvede retsordning.

Carstens viser imidlertid, at hertugmagten paa dette tidspunkt ikke betegnede nogen trussel. Tværtimod var det Schauenborgerne, der udnyttede frisernes angst for den jyske ret, som hertugen foregav vilde blive indført, hvis Erik af Pommern gik af med sejren i kampen om Sønderjylland. Ved kejserens voldgiftskendelse af 1424 var Sønderjylland blevet tilkendt Danmark. Men holstenerne vilde ikke bøje sig for kendelsen og søgte til den fortsatte kamp støtte fra alle sider, og paa denne baggrund var det, at frisernes autonomi blev godkendt.

¹³⁾ Zeitschrift. Bd. 65. 1937.

Et større arbejde af Carstens er »Untersuchungen zur Geschichte des Adels und des adligen Gutes in Holstein im Mittelalter«.¹⁴⁾ Afhandlingen bygger paa det grundlag, der er blevet lagt til forstaaelse af de ældste sociale forhold i den saksiske stammes omraade ved Martin Lintzels forskninger.

I det ældste Holsten regner Carstens med, at der har været to stænder, der senere betegnes som »hovelude« og »huslude«, adel og bønder, nærmest svarende til de saksiske »edelinger« og »frilinger«, det laveste lag, »later«. fæstebønder, fandtes ikke paa holstensk omraade. (Andre mener, at der i Holsten kun har været een stand, og atter andre, at der har været tre.) Lintzel opfatter den sociale lagdeling i Saksen som resultat af en holstensk erobring, saaledes at de to øverste lag bestaar af erobrernes efterkommere, mens »laterne« er en undertrykt urbefolkning.

Oprindelig var de sociale skel i Holsten meget smaa, men med Østholstens erobring fra slaverne i aarene efter 1140 skete der en fuldstændig social forvandling, adelen udvidede sit jordegods i de østlige omraader, og derved skabtes forudsætninger for opkomsten af den holstenske højadel. Godserne blev givet som len af greven, og jorden dyrkedes af fæstebønder, en ny stand i holsten.

I det gamle holstenske omraade beholdt adelen sit selveje, og den var her underkastet den gamle folkelige retspleje, mens den i kolonisationsomraadet selv havde jurisdiktionen som len. Til selvejet havde alle arvinger arveret, paa lensgodserne var der en streng mandlig arvegang, og ved salg skulde grevens samtykke indhentes.

Efterhaanden skete der en udligning mellem de 2 omraader, og efter at holstensk adel i løbet af det 14. aarhundrede havde faaet indpas i Sønderjylland, kom forholdene her ogsaa til at gøre sig gældende, saaledes at adelen efterhaanden, takket

¹⁴⁾ Zeitschrift. Bd. 63. 1935.

være tidernes gunst, samlede alle de fordele, der var knyttet til de forskellige besiddelsesformer, og slap for alle ubehagelige sider. I Sønderjylland fandtes ikke len, alt gods var selveje; det fik tilbagevirkende kraft paa det østholstenske omraade og var med til at undergrave lensforpligtelserne. Omvendt kom den jurisdiktion, der i Østholsten hørte med til lensrettighederne, til at fremme adelens udsondring fra den folkelige retspleje og overtagelsen af jurisdiktionen over fæsterne. Det skete tidligt i det gamle holstenske omraade, og i 1524 fik adelen hals- og haandsret over de undergivne i Sønderjylland. Udredningen af den gensidige paavirkning mellem de forskellige omraader er overordentlig interessant, og afhandlingen betyder et værdifuldt bidrag til forstaaelse af den holstenske adels indtrængen i Slesvig.

Endnu en af Dr. Carstens afhandlinger skal omtales: Die Wahl König Christians I von Dänemark zum Herzog von Schleswig und Grafen von Holstein i J. 1460.¹⁵⁾

Carstens imødegaar her de synspunkter, Prof. Arup har fremsat i en afhandling om den finansielle side ved erhvervelsen af Hertugdømmerne.^{15a)} Kort kan man karakterisere Arups opfattelse saaledes, at i 1460 »købte» hertugdømmernes adel forbindelsen med Danmark ved at paatage sig store kautionsforpligtelser for Christian I. Arup afviser den lybske raadskrønikes paastand om, at Christian I havde bestukket en del af ridderskabet med penge. Carstens gennemgaar krøniken og kommer til det resultat, at dens kildeværdi er god nok. I 1460 har Chr. I. ydet en særdeles god betaling for at blive valgt; at ridderskabet senere skulde komme til at hænge paa kautionsforpligtelserne, havde medlemmerne ikke regnet med. Carstens' syn paa 1460 er kort.dette: der blev til indledning paa mødet i Ribe forelagt et udkast til en overenskomst, der betegnede et kompromis mellem danske og slesvig-holstenske synspunkter,

¹⁵⁾ Zeitschrift. Bd. 60. 1931.

^{15a)} H. T. 7. R. IV. Bd.

udkastet var sandsynligvis forfattet af ærkedegnen fra Slesvig, Cord Cordes. Ved forhandlingerne her og senere i Kiel opnaaede ridderskabet en række yderligere indrømmelser, som enten blev indflettet i Ribe-overenskomsten eller optaget i den »tapre forbedring« i Kiel. Kong Christian betalte i 1460 baade med penge og indrømmelser, det sidste i høj Grad til skade for det danske riges retsstilling i Slesvig.

Der kan i fremtiden ventes større arbejder fra Dr. Carstens haand. I Geschichte Schleswig-Holsteins har han overtaget perioden 1650—1773 efter Dr. Frahm, der igen havde overtaget den efter Prof. Carl Petersen. Skifterne har selvfølgelig sinket bindets fremkomst, den umiddelbart foregaaende periode var til-delt Dr. Ludwig Andresen; efter hans død maa man regne med en yderligere forsinkelse.

Til belysning af det 16. aarhundredes historie er der ikke fremkommet særlig meget i den senere tid. Et emne, der spænder over baade det 16. og det 17. aarhundrede, er taget op i en lille afhandling af Dr. Ludwig Andresen: Die Entwicklung des deutschen Volkstums in Schleswig in der Zeit von 1544—1721.¹⁶⁾ Ludwig Andresen omtaler her de forskellige faktorer, der var virksomme i fortyskningsprocessen: hofferne, adel, den overordnede administration, skolerne i byerne og især præsterne i byerne. Som Arkivar Frk. Johanne Skovgaard i en anmeldelse¹⁷⁾ har paapeget, har Dr. Andresen paa grundlag af de plattyske tingsvidner overvurderet det kendskab, menigmand har haft til dette sprog. Andresen opfattede forholdet saaledes, at plattysk ved aar 1600 var ved at vinde herredømmet helt til Kongeaaen; men indførelsen af højtysk hæmmede paavirkningen af det danske folkesprog, saaledes at der omkring 1700 snarere var en fremgang for dansk. Helt rigtigt kan dette ikke være. F. eks. blev Haderslev amtsregnskaber indtil 1600 ført paa plattysk, men derefter paa dansk indtil 1660, da sproget bliver højtysk. Dansk

¹⁶⁾ Deutsches Archiw für Landes- und Volksforschung. I. 1937.

¹⁷⁾ H. T. 10. R. IV Bd.'s. 486 ff.

vandt i det hele taget frem i Haderslev amt ved kongens overtalelse efter Hertug Hans d. Ælres død. Enevældens indførelse har været med til at fremme administrationens fortyskning. Naar udviklingen omkring 1700 tilsyneladende gaar mere i dansk retning, hænger det sikkert sammen med, at stadig flere bønder lærte at skrive og derfor selv skrev deres henvendelser til myndighederne, mens i slutningen af det 16. aarhundrede langt flere var henvist til de professionelle skrivers hjælp. Frk. Skovgaard har utvivlsomt ret i, at man fra tingsvidnerne kun kan slutte til skriverens sprog, ikke til befolkningens kundskaber i almindelighed.

For det 17. aarhundredes vedkommende er der en række ret vægtige bidrag. Dr. H. Kellenbenz har gennem Institut für Volks- und Landesforschung udsendt et større arbejde: *Holstein - Gottorff, eine Domäne Schwedens* en skildring af Gottorps udenrigspolitik 1657—1675. I titlen er angivet afhængigheden af Sverige som det væsentlige i Gottorps forhold i denne periode. Man maa dog ikke opfatte det paa den maade, at Gottorp helt og fuldt sejlede i svensk farvand, hertugen og hans regering søgte efter evne at balancere, idet man dog gerne vilde tage alle de fordele, der faldt af, takket være Sveriges held i den første del af dette tidsrum. Det var Sverige, der over for Gottorp var den aktive part: hertugens virksomme bistand vilde betyde indkredsning af Danmark og en lettelse af forbindelsen mellem Sverige og dets Weser-besiddelser. Planen var udkastet af Karl X Gustav, og ved giftermaalet med en gottorpsk prinsesse knyttede han hertugen til sig og tvang ham til at gaa videre end han egentlig ønskede. Blandt raaderne var meningerne delte. Kielmannsegg var for en nøje forstaaelse med Sverige, Cramer holdt paa, at man stadig maatte bevare et taaleligt forhold til Danmark. Efter 1660 var følelserne over for Gottorp meget bitre i København, men ved aartiets midte kom det dog til en forstaaelse, der bekræftedes ved giftermaalet mellem hertug Christian Albrecht og den danske prinsesse Frederike Amalie, men striden om Oldenburg

skabte nye modsætningsforhold. I de følgende aar tilspidsedes forholdene, indtil bruddet kom i 1675 med hertugens tilfange-tagelse og hans afkald paa det, der var vundet i 1658.

Kellenbenz har udredet de indviklede begivenheders mange traade, paapeget sammenhængen med den almindelige europæisk politik og kastet nyt lys over en del punkter. Bedømmelsen er behagelig nøgtern med forstaaelse for de realpolitiske interesser, der for alle parter laa bag. En misforstaaelse i indledningen maa dog anholdes. Foreningen mellem Slesvig og Holsten sætter Kellenbenz til 1326, og lader Adolf III være Ophavsmanden, det skal selvfølgelig være Grev Gert. Ordningen af 1326, da hertug Valdemar af Sønderjylland blev konge og afstod Sønderjylland til grev Gert, varede som bekendt kun 4 aar; ogsaa i de følgende aar dominerede holstenerne i Sønderjylland, men hertug Valdemar og hans søn havde dog et væsentligt omraade af hertugdømmet til 1375; før den tid kan man næppe tale om en forening, og for aarene op til 1439 maa det endda være med forbehold.

En senere fase af kampen mellem Danmark og Gottorp er blevet behandlet af fhv. major Hans Saring, *Die Altonaer Traktate 1687 — 89.*¹⁸⁾ Afhandlingen rummer en redegørelse for de forhandlinger, der førtes under mægling fra forskellige europæiske magters side for at afvikle den konflikt, der var udbrudt ved kongens besættelse af de hertugelige dele af Sønderjylland.

Saring viser overhovedet ingen forstaaelse for de almindelige politiske synspunkter, der maatte gøre sig gældende fra dansk side. Laursens redegørelse i Danmark-Norges Traktater afvises som ensidig dansk, og det bebrejdes Laursen, at han har ladet »sk y l d s p ø r g s m a a l e t« uberørt. Saa meget stærkere tager Saring fat paa dette spørgsmaal og gaar helt ind for det gottorpsk-svenske syn. F. eks. i følgende passus: »Den svenske minister Oxenstierna havde helt ret, naar han erklærede, at det

¹⁸⁾ Zeitschrift. Bd. 67. 1939.

vilde føre til farlige konsekvenser, hvis man tillod en stærk magt under tilsidesættelse af bestaaende traktater at udplyndre en værgeløs nabo«.

Forhandlingerne endte med, at Danmark maatte bøje sig; den storpolitiske situation havde udviklet sig til Danmarks ugunst. Men bitterheden mod Gottorp var vokset endnu en kende.

Juristen Otto Kähler har givet et interessant billede af diplomaten og statsmanden Liliencron i *Die diplomatische Tätigkeit des Kanzlers Freiherr Andreas Pauli v. Liliencron im Rahmen des Gesamtstaats*.¹⁹⁾

Liliencron (1630—1700) var født i Bredsted paa Sønderjyllands vestkyst og hed oprindelig Andreas Paulsen. Hans liv udviser mange lighedspunkter med Thomas Balthazar v. Jessen, der var født i Store Vi, ogsaa i den kongelige del af Sønderjylland. Begge var kongeligt sindede, tyskdannede embedsmænd, der i kampen mod Gottorp ydede deres herrer store tjenester.

Liliencron var under svenskekrigene ved at komme paa den gale side, men fra 1660 var han sin konge en tro tjener. Han var med ved forhandlingerne, der førte til erhvervelsen af Oldenborg-Delmenhorst 1670. Siden var han i 2 perioder Danmarks repræsentant i Wien, og han levede sine sidste aar som kansler ved overretten i Glückstadt.

Kählers afhandling adskiller sig behageligt fra Sarings ved hans forstaaelse af de reelle modsætninger mellem Gottorp og kronen.

I et tillæg skildres Liliencrons medvirken ved afslutningen af freden i Travendal aar 1700. Liliencron skal her have indlagt sig fortjeneste ved gennem forhandlinger at skille de allierede ad, saaledes at Danmark først sluttede fred med Hannover og siden med Gottorp og Sverige. Situationen laa særdeles

¹⁹⁾ Zeitschrift. Bd. 66. 1938.

ugunstigt for Danmark, men freden, der truede med at blive en katastrofe, blev dog nogenlunde taalelig. Karakteristisk for Kählers bedømmelse er en sætning som denne: »Ogsaa Gottorps lykke var som den store forbundsfælles (Sveriges) en tilfældig lykke. De andre magter vilde ikke lade Danmark falde. Saa hurtigt strøg man ikke dengang en gammel anset stat af de europæiske magters liste«.

En anden statsmand fra samme periode er skildret af P. v. Hedemann - Heespen: *Das Leben des Geheimen Rats Christoph Gensch v. Breitenau im Rahmen des Gesamtstaats.*²⁰⁾ Breitenau, der levede 1638—1732, var først i nordborgsk tjeneste, siden i plønsk. Under forhandlingerne mellem Danmark og Pløn om den oldenborgske arv lærte man ham i København at kende som en habil kraft i den udviklede diplomatiske kamp mod Gottorp. 1681 blev han dansk kansler i Oldenburg. En bred plads indtager Hedemann-Heespens redegørelse for Breitenaus resultatrige reformarbejde i Oldenburg; hans indsats i kampen mod Gottorperne er kun summarisk behandlet. Stilen er typisk Hedemann-Heespensk, kantet og knudret med mange smaa sidebemærkninger og undertiden et ganske pudsigt ordvalg.

Afhandlingen slutter med en skildring af Breitenaus arvving, Tileman v. Heespen, der skulde gennemføre tilsvarende økonomiske reformer i hertugdømmerne, som Breitenau havde gennemført i Oldenburg. Men bestræbelserne løb ud i sandet. Heespen blev 1714 knyttet til den nye overret paa Gottorp, der oprettedes efter den hertugelige dels indlemmelse. Denne sin forfader giver Hedemann-Heespen følgende bemærkning med paa vejen: »Tileman havde indtil de modne aar et godt helbred, men i 1730 gik han for bestandig ind i podagradisternes orden«.

For det 18. aarhundredes vedkommende er det særlig slutningen, der har haft tyske forskeres interesse. Otto Brandt,

²⁰⁾ Nordelbingen. Bd. 10. 1934.

der døde 1935, kun 45 aar gammel, udsendte i 1932 sit andet store værk til belysning af denne tid: *Caspar v. Saldern und die nordeuropäische Politik im Zeitalter Katharinas II.*

Caspar v. Salderns indsats falder i aarene 1761—1773. Hans medvirken ved afslutningen af mageskiftetraktaten med Rusland har været almindelig kendt, men mens man tidligere regnede ham for et lidet tiltalende redskab i andres hænder, viser Brandts bog ham som en selvstændigt handlende politisk personlighed. Brandt har gjort ham til »helt« i sin skildring og fører et varmt forsvar for ham og er parat til at dække over hans moralske brist ogsaa ud over det rimelige.

v. Saldern var en grov og hensynsløs natur; han kom fra ret smaa kaar, 24 aar gammel blev han 1735 embedsmand i gottorpsk tjeneste, men blev nogle aar senere intrigeret ud og levede som godsejer paa Schierensee, indtil han 1761 næsten tilfældigt kom til Rusland, hvor han blev minister for Holsten. 1773 faldt han lige saa pludseligt, som han var blevet ophøjet. Han blev anvendt i forskellige missioner, men kun forhandlingerne med Danmark lykkedes; baade i Berlin og Warschawa kom han til kort. Sin støtte til den danske politik tog han særdeles godt betalt, som Rigsarkivar Linvald har udtrykt det: om Brandt end kan have ret i, at Saldern ikke var købt, betalt var han i hvert tilfælde.²¹⁾

Selv om Brandt adskillige steder skyder over maalet er hans bog, der øser af mange utrykte kilder, interessant læsning, og den følger sig værdigt ind ved siden af hans »Geistesleben und Politik um die Wende des 18. Jahrhunderts«.

De sidste aartier af det 18. aarhundrede og det første af det 19. har Paul Koopmann taget op i sin dissertation *Deutsch und Dänisch um die Wende des 18. Jahrhunderts*^{21a)} med undertitlen »Das volkliche Werden in den

²¹⁾ H. T. 10. R. III. Bd. s. 130 ff.

^{21a)} Quellen und Forschungen. Bd. 23.

weltanschaulichen Spannungen des deutsch-dänischen Gesamtstaates. 1770—1814.

I denne afhandling mærker man mere udpræget, end det ellers er almindeligt, det nye Tysklands problemstilling anvendt paa et historisk emne. Efter en almindelig omtale af den stærke tyske indvandring og indflydelse efter enevældens indførelse skildrer Koopmann med forstaaelse den danske reaktion ovenpaa Struensees kortvarige eksperiment. Denne reaktion ser han personliggjort i Guldberg, som han tillægger større betydning, end der tilkommer ham. Han undersøger Guldbergs »verdensanskuelige« holdning og finder, at den bygger paa 2 grundpiller, biblen og kongeloven. Karakteristisk for Guldbergs »danizismus« er forkærligheden for kabinetsstyret og en reaktionær indstilling over for reformforslagene. Heroverfor stiller Koopmann den »tyske« embedsmandsfløj omkring Bernstorff. Billedet er, som man ser, stærkt forenklet. Frederik VI's kabinetsstyre efter Bernstorffs død var en sejr for »danizismen«. Det var ideerne fra Guldberg-tiden, der nu førtes videre.

I anden del gør Koopmann saa rede for det, han kalder »das volkliche Werden«, bedst oversætter man vist dette udtryk med »den nationale selvbevidstheds tilblivelse«, man var endnu langt fra et folkeligt gennembrud. Der nævnes en lang række personligheder, der har haft betydning for denne proces, Frederik Snedorf, P. F. Suhm, Thyge Rothe, og særlig fremhæves Laurids Engelstoft.

Skildringen munder ud i, at vesteuropæisk tankegang, den franske revolutions idealer, ved aarhundredeskiftet mere og mere vandt indpas i Danmark, og denne tankegang blev benyttet i kampen mod den tyske overklasse, der levede i København. Koopmann indrømmer, at forkæmperne for disse ideer paa ingen maade havde heldet med sig, og alligevel slutter han »Dog har de dansk-vesteuropæiske angreb paa tyskerne i helstaten haft det resultat, at det tysk-danske forhold blev forgiftet«. Den maade, hvorpaa Heiberg, Riegels, Bruun og Collet behandlede tyskerne, fik indflydelse paa den offentlige mening

i Danmark. Her og ikke i kampen om Sønderjylland senere i aarhundredet skal nøglen til forstaaelse af den aandelige kløft mellem dansk og tysk søges.

Opfattelsen er skæv for ikke at sige urigtig. Naar der i Danmark kom en opposition mod tysk indflydelse, saa var det en rent umiddelbar reaktion mod en fremmed dominerende kultur, ligesom den tyske reaktion mod det franske og den norske mod det danske. Netop omkring 1800 paavirkes dansk aandsliv stærkt og afgørende af tysk romantik. Det blev ikke en direkte overtagelse, men en omsineltning til dansk form. De impulser, der udgik fra Henrik Steffens, blev langt stærkere end dem, der udgik fra P. A. Heiberg og hans ligesindede. I en fremstilling af forholdet mellem dansk og tysk omkring 1800 maa dette forhold ikke overses. De »verdensanskuelige« modsætninger har ikke haft den betydning, som Koopmann giver dem; heller ikke i den følgende tid. Sjældent har forskellen i verdensanskuelse været saa ringe mellem danske og tyske som netop i 1848, da den nationale modsætning var skarpest.

Endnu en doktordissertation har emne fra denne periode, Harald Thureau: *Die Anfänge eines deutschen nationalpolitischen Bewusstseins in Schleswig-Holstein*. Thureau skildrer her aarene efter 1800. Holsten var ret uberørt af de store begivenheder, ogsaa den preussiske katastrofe i 1806. Den patriotiske helstatsfølelse var endnu alment udbredt. Men langsomt var den tyske kulturelle fællesfølelse i vækst og dannede forløberen for den senere mere politisk indstillede tyskhed.

Det væsentligste i Thuraus afhandling er en redegørelse for de begivenheder, der var med til at gøre holstenerne noget mere uvenligt stemte over for helstaten. Inkorporationen af Holsten 1806 mødte ingen sympati, og Frederik VI.s tilløb til at skaffe dansk sprog en bredere plads i hertugdømmerne virkede irriterende. Men at kalde det en »Vergewaltigung« af hertugdømmerne, at forordningerne skulde komme baade paa dansk og tysk er dog at gaa for vidt. I tysktalende egne kunde

man jo holde sig til de tyske affattelser. Hoegh-Guldbergs virksomhed kan forfatteren forstaaeligt nok ikke lide, men man savner ogsaa her det rette forhold i bedømmelsen. Naar Hoegh-Guldberg og en G. H. Müller ønsker dansk sprog som fælles rigssprog for hele monarkiet, fordømmes det som bestræbelser for at udbrede dansk folkeliv til Ejderen, men naar prof. Ehlers i Kiel, foreslaar tysk sprog indført i hele monarkiet ud fra den samme tankegang, eet folk, eet sprog, saa er det alvorlige bestræbelser for at slaa bro over den kløft, som sproget er. Inkonsekvensen understreges ved, at et samtidigt tilsvarende forslag i Provinzialberichte, blot med dansk som fællessprog i stedet for tysk, bedømmes paa lignende Maade, og ikke som Hoegh-Guldbergs.

Ved siden af inkorporationen og sprogbestemmelserne var det især de vanskelige økonomiske forhold, der nedbrød sympatien for den danske helstat.

Til slut omtaler Thureau kort Dahlmanns virksomhed i Kiel. Endnu i december 1814 fejrede studenterne aarsdagen for slaget ved Sehestedt; aaret efter holdt Dahlmann sin Waterlootale, og dermed sattes skel med hensyn til den indstilling, der blev raadende i de kommende aar, selv om det tog tid, inden den ny indstilling slog igennem. Afhandlingen kan opfattes som en uddybelse af den opfattelse, Scheel i 1926 gjorde gældende i modsætning til Brandt, at det var Dahlmann, der lagde grunden til den politiske slesvig-holstenisme.

Fra en Waterloo-fest 1816 meddeler Thureau følgende lille Situation efter Twesten: »Ved 18. Juni-festen fornylig fik man et daarligt varsel. Falck udbragte en skaal for bevarelsen af den gamle forbindelse mellem Slesvig og Holsten. Han klinkede med Dahlmann, og hans glas gik i stykker, skar ham i haanden, og han beseglede altsaa til en vis grad skaalen med sit blod. Det virkede paafaldende, da det netop var de to hovedforsvarere af denne frihed.«

Kilderne har Thureau væsentlig hentet fra den periodiske

litteratur; skildringens form minder meget om Ostenfeldts »Stemninger og Tilstande i Holsten 1815—30«.

Vejen op igennem hertugdømmernes historie bliver tættere og tættere belagt med tyske doktorafhandlinger. Fra det 19. aarhundrede er der adskillige.

»Das deutsche Nationalbewusstsein bei Friedr. Christ. Dahlmann« hedder en dissertation af Hans Schirmer.²²⁾ Det er dog mere Dahlmanns historiesyn og politiske ideer, der skildres, end hans nationalbevidsthed. Schirmer finder Dahlmanns opfattelse betinget af en forening af det klassisk-humanistiske, det germansk-folkelige (germanerne var for Dahlmann historiens salt), og det luthersk-protestantisk-moralske. Det klassiske var historisk set en forløber. Forbindelsen mellem germanervældets naturlige kraft og kristendommens aandelige styrke fuldbyrdede nygrundlæggelsen af den vesterlandske menneskehed. Dahlmann betragtede kristendommen som indbegrebet af den sædelige humanitet, ikke som aabenbaring af en forløsningsforjættelse.

Dahlmann var hverken romantisk-reaktionær eller fransk-revolutionær. Hans politiske ideal var en folkelig-organisk vækst, og derfor saa han særlig hen til England, som kom idealet nærmest, fordi det germanske her havde udviklet sig frit, mens Karl d. Store havde afskaaret muligheden for en saadan udvikling hos de tyske stammer.

Oprindeligt havde Dahlmann kun ringe sans for statens betydning, men ved arbejdet for ridderskabet og under indtryk af Wiener-Kongressen forstod han statens nødvendighed som ordnende faktor. Hans statsideal var det konstitutionelle arvelige monarki, der betød en forbindelse af frihed og orden.

Efter den franske Julirevolution 1830 blev Dahlmann lidt mere konservativ i sin indstilling, men var dog stadig tilhænger af en fri forfatning. Men mere og mere saa han den »dannede«

²²⁾ Zeitschrift. Bd. 67. 1935.

borgerstand som det bærende i samfundet; adel og bondestand tillagde han ikke samme betydning, og arbejderstanden var »berufsloser Pöbel« for ham. Han havde ingen forstaaelse for den forandring, der foregik med borgerstand og arbejdere som følge af den industrielle udvikling.

Schirmer hævder afsluttende, at det nu ikke længere er Dahlmanns ideer, der har interesse, men hans væsen og karakter. Han var en varsler om Tysklands skæbne og bestemmelse.

Da Prof. Scheel i sin tid tog fat paa arbejdet med Dahlmann²³), begyndte hans elev og senere kollega Prof. Carl Petersen et studium af Falck. De første resultater kom i Universitetsselskabets aarbog 1926, hvor Carl Petersen skildrede Falcks indsats under samarbejdet med Dahlmann ved udformningen af den slesvig-holstenske politiks grundlag. En fortsættelse af dette arbejde er kommet som en artikel i Zeitschrift 1939: Nikolaus Falcks politische Wandlung in den Jahren der Reaktion. (1819—34), altsaa Falcks holdning fra »Kieler Blätter« gik ind til ständerforsamlingernes indførelse.

Da Kieler-professorernes politiske virksomhed med »Kieler-Blätters« ophør maatte indstilles trak Falck sig i modsætning til Dahlmann uden bitterhed tilbage til sit fagstudium; for ham blev maalet nu ikke først og fremmest en forfatning, men et politisk opdragelsesarbejde for at skabe mere statsborgerlig forstaaelse og dermed forudsætning for senere eventuelt at faa en forfatning. Midlet i dette arbejde var Falcks nye tidsskrift »Staatsbürgerliches Magazin«, der tillige kom til at rumme mange forarbejder til Falcks »Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts«. I tidsskriftet var det særlig de kommunale problemer, Falck tog op, da han mente, at det i et politisk oplysningsarbejde var bedst at begynde med de mindre spørgsmaal.

Da U. J. Lornsen i 1830 søgte at rejse forfatningsspørgsmaa-

²³) Der junge Dahlmann, 1926.

let igen, var Falck ikke begejstret. Lornsen var ham for doktriner-liberalistisk, Falck selv var meget mere praktiker og tilhænger af en organisk vækst, hvorfor han som saa mange andre i tiden saa hen til England som forbilledet.

Sit politiske syn lagde Falck i 1831 for dagen i en fortale til et skrift af David og Tscherning om de preussiske stænder, som Falck havde ladet oversætte til tysk.

Paa dette tidspunkt havde Falck helt forladt den tankegang, der havde forenet ham og Dahlmann og som var blevet historisk begrundet af Falck selv, at den gamle stænderforfatning aldrig var blevet ophævet og derfor burde træde i kraft med de reformer, der gjorde den tidssvarende. I fortalen af 1831 er der intet om hertugdømmernes ret til den gamle forfatning. Falck gaar ind for stænderforslaget som et skridt i den rigtige retning.

Naar Falck ikke havde saa meget til overs for den gamle stænderforfatning, var det af angst for, at den vilde give adelen en overvægt. Ved det nye stænderforslag var det netop ridderskabets ringe indflydelse, der tiltalte ham. Han var i bund og grund demokrat, men modstander af den fransk-revolutionære tankegang; naar han saa let kunde affinde sig med det nye forslag, var det ogsaa, fordi han mente, at folket endnu ikke var modent til en fri forfatning og skattebevillingsret.

Carl Petersen bedømmer Falcks fortale af 1831 meget haardt: »Ønsket om at gøre den nye forfatning tillokkende for sine læsere forleder ham til en argumentation, som man kun kan betegne som bevidst vildledende, naar man kender Falcks politiske overbevisning«. (Det minder lidt om den litteraturhistoriker, der benægtede Goethes eget udsagn om, at han af alle kvinder havde elsket Lili Schönemann mest og sagde: »her tager Goethe fejl, det var Friederikke Brion«.)

Falck var i aarenes løb blevet helstatsmand af slesvig-holstensk farve; den sammenligning, Carl Petersen foretager mellem ham og Lornsen, giver et godt indtryk af, hvor fjernt disse to stod hinanden. Senere hen; under indtryk af Ejder-

bevægelsens vækst i Danmark, svingede Falck igen over i mere udpræget slesvig-holstensk farvand.

Carl Petersens Afhandling er kun et brudstykke, engang kommer forhaabentlig den store biografi af Falck.

Om Uwe Jens Lornsen er der ikke kommet noget væsentlig nyt. Konrektor Wilh. Jessen, Westerland, Sild, har skrevet en Artikel om Uwe Jens Lornsens Vorfahren und ihre Welt²⁴⁾, og Dr. Alexander Scharff har i serien: Politische Schriften Schleswig-Holsteins, udgivet af Institut für Volks- und Landesforschung, udsendt et udvalg »Politische Briefe« (1938) med noter og forsynet med en indledning. I denne serie er der planlagt udgivelse af Lornsens forfatnings-skrifter, Droysens politiske taler og breve, Dahlmanns politiske skrifter og Welckers skrifter og breve.

En elev af Carl Petersen, (der nu virker i Berlin), Kurt Hector, har udsendt første bind af et værk om Die politischen Ideen und Parteibildungen in den schleswigschen und holsteinischen Ständeversammlungen 1836—46.²⁵⁾

Første Bind indeholder en gruppering af medlemmerne efter deres holdning til »indrepolitiske« spørgsmål. Det planlagte andet bind skal skildre holdningen i de nationale spørgsmål; dette bind turde blive ulige mere spændende end det første, og en egentlig bedømmelse maa vente til værket foreligger som helhed.

I en række kapitler viser Hector, hvordan de forskellige stændermedlemmer tog stilling til en række problemer (forhandlingernes offentlighed, pressefrihed, stændernes kompetence, forsamlings- og petitionsfrihed, personlig frihed (habeas corpus), toldloven m. m.). Stændermedlemmernes holdning sættes i sammenhæng med de almene politiske principper, der gjorde sig gældende i tiden og med den filosofiske tankegang, der eventuelt kan ligge til grund. Denne paavisning af, hvordan

²⁴⁾ Zeitschrift. Bd. 66. 1938.

²⁵⁾ Quellen und Forschungen. 20. 1938.

tidsstrømningerne har sat sine spor, forekommer meget værdifuld, men maaske er der lidt vel megen filosofi.

Hectors bog giver et godt billede af, hvordan stænderforsamlingerne skaber forudsætningerne for den følgende politiske udvikling. I begyndelsen saa man hen til kongen som den i sidste instans afgørende faktor, men mere og mere gik opfattelsen i retning af at se kongen som en overenskomstpartner. Konstitutionalismen blev paa denne maade forberedt.

Efter gennemgangen af hvert hovedemne grupperer Hector de stænderdeputerede efter deres overbevisning i forskellige grupper, og sammenfatter til sidst sit helhedsresultat. Fremgangsmaaden forekommer vel systematisk, og de enkelte er blevet sat noget haandfast paa plads. Hectors gruppering ser i store træk ud som følger: yderst til venstre var der en stor gruppe af liberale og yderst til højre en lille gruppe regerings-tilhængere. De liberale havde to afskygninger, idet en lille gruppe, især bestaaende af embedsmænd, altid fastholdt et statsligt syn, Hector kalder dem derfor de »statsliberale«. Mellemgruppen faldt i to dele, de stændersk-konservative bestaaende af hertugen, ridderskabs medlemmerne og de fleste godsejere, og saa de borgerligt-konservative. Endelig var der saa en hel del, som det ikke har været muligt at putte ind i nogen baas.

Et billede fra 1840'erne af en helt anden art faar man gennem kirurgen Fr. Esmarchs ungdomserindringer, der er blevet udgivet af Dr. Harry Schmidt,²⁶⁾ og som indledes med en levnedstegning af den berømte læge ved en af hans elever, Prof. August Bier.

Esmarch var født i Tønning i 1823 og døde som professor i Kiel i 1908. Erindringerne gaar til 1852. Esmarch tilbragte sin barndom i Rendsborg og Flensborg; særlig skildringerne fra denne sidste by er morsomme. Et eksempel paa sproget i byen skal her gengives: to familier boede side om side, haverne stødte

²⁶⁾ Die Jugenderinnerungen des Chirurgen Friedrich von Esmarch. 1938.

sammen, og man kunde færdes fra den ene til den anden. En dag, da begge familier sidder ved kaffebordet i den ene have, siger fru'en til sin unge pige: »Mamsell, sein Sie so chut und kommen mal nieder. Sein Sie so chut und bringen die Kinder um und wenn Sie sie abgesogen haben, gehen Sie mit meinem Manne durch«. (umbringen — dræbe, durchgehen — løbe løbsk).

Hovedvægten er lagt paa skildringen af treaarskrigen, som Esmarch deltog i som feltlæge. Efter slaget ved Bov blev han fanget og anbragt paa fangeskibet Dronning Maria, han blev frigivet ved vaabenstilstanden og fortsatte sin tjeneste ved den slesvig-holstenske hær.

Midt imellem alle de videnskabelige værker er det behageligt at læse denne umiddelbare og levende skildring.

Et emne lidt uden for de almindelige har Chr. Degn valgt: Orla Lehmann und der nationale Gedanke. Eiderstaat und nordische Einheit.^{26a)} Med en biografi af Lehmann som rammme og med Lehmanns indsats som det centrale skildres Ejderpolitikens udvikling og den skandinaviske studenterbevægelse. Lehmann kommer paa den maa-de til at indtage en vel fremskudt plads, og skildringen er blevet noget uoverskuelig. Lehmanns tankegang belyses fra alle kanter, og der redegøres for hans forhold til den almindelige europæiske liberalisme. Det fremhæves, hvorledes statsbegrebet spillede en langt større rolle for Lehmann end folket. Foruden det litterære materiale har Degn særlig udnyttet Lehmanns efterladte papirer, der opbevares paa det kongelige bibliotek.

Til belysning af den slesvig-holstenske bevægelse er der blevet udgivet nogle brevsamlinger. Fhv. landsretsdommer Justus von Olshausen har under titlen: Briefe aus Schleswig - Holsteins schwerster Zeit²⁷⁾ udgivet embedsmanden Rathgens brevveksling; langt de fleste breve er

^{26a)} Quellen und Forschungen. Nr. 18. 1936.

²⁷⁾ Zeitschrift. Bd. 68. 1940.

fra Rathgen til hans kone. I 1840'erne var Rathgen ansat i det slesvig-holstenske kancelli i København, i 1848 sluttede han sig til den provisoriske regering og var en overgang justitsminister; brevene fra aarene 1848—50 indtager den største plads og rummer mange værdifulde oplysninger om de indre brydninger blandt slesvig-holstenerne.

I serien: *Schriften zur politischen Geschichte und Rassenkunde Schleswig-Holsteins* har Dr. H. Rautenberg udgivet en række breve fra ledende slesvig-holstenske personligheder i aarene 1855—63. Bogen har faaet titlen: »Wir wollen Deutsche bleiben«. (1939). De fleste breve stammer fra Karl Franckes og Karl Samwers arkiver, der opbevares henholdsvis i Frankfurt a. M. og Kiel. Disse to var hovedlederne i den augustenburgske bevægelse 1864—66. Der er tale om et udvalg og af mange breve gengives kun brudstykker. Om synspunkterne m. h. til udeladelser fortæller Rautenberg i forordet bl. a., at kun en del af de drastiske skildringer og skarpe domme om forholdene i København er taget med, en hel del »sladder« er udeladt; de prøver, der er meddelt, skal være tilstrækkelige. De er ikke blide.

Aarene 1864—66 har været genstand for en mængde behandlinger. En lang række bidrag er ydet af afdøde Dr. Carl Boysen. (1861—1937). Boysen stod Augustenborgerne nær, og hans skildringer er baaret af sympati for dette fyrstehus, men tillige af en levende uvilje mod lederen af den augustenburgske politik, Karl Samwer; hvor der er lejlighed til det, faar denne læst og paaskrevet. Boysens fortjeneste er det at have fremdraget en hel del nyt stof, hans behandling af det har imidlertid ikke større perspektiv. Her er der kun taget hensyn til de mere væsentlige artikler.

Lederen af det »nationale parti« 1864—66, grev Ludwig Reventlow har Boysen skildret i en artikel fra 1933.²⁸⁾ Reventlow var advokat i Kiel og stod den fremtrædende slesvig-

²⁸⁾ Ludwig Graf zu Reventlow. Zeitschrift. 1933.

holstenske politiker Theodor Lehmann meget nær. Lehmann døde i 1861, og Reventlow blev hans politiske arvtager, men raadede langt fra over de samme politiske evner. Umiddelbart efter Frederik VII's død tog Reventlow initiativet til sammenkaldelse af Nationalforeningens forretningsudvalg og virkede i de følgende maaneder for en større slesvig-holstensk aktivitet. Det røre, der kom, skyldtes for en stor del ham og hans kreds, bl. a. det store folkemøde paa provstemarken ved Elmshorn 27. 12. 1863. Da Friedrich »VIII« kom til Kiel ønskede Reventlow at smede, mens jernet var varmt og gaa paa tværs af den politik, Preussen slog ind paa, men Samwer holdt igen. Efterhaanden kom Reventlow i et modsætningsforhold til Augustenborgeren og dennes raadgivere, og da det efter Bismarcks samtale med hertugen i sommeren 1864 blev helt klart, at Bismarck havde overordentlig ringe interesse for en slesvig-holstensk statsdannelse, svingede Reventlow bort fra sin hidtidige politik og gled lidt efter lidt over i en udpræget preusservenlig retning. I Februar 1865 dannede han det nationale parti, der gik ind for en preussisk anneksion. Det var kun et meget lille parti, men betydningsfuldt, fordi det holdt paa den rigtige hest.

Den afgørende samtale mellem Bismarck og hertug Frederik (1. 6. 1864) har Boysen skildret i en særlig artikel.²⁹⁾

Den 28. Maj 1864 erklærede Preussen og Østrig paa London-konferencen, at en personalunion mellem kongeriget og hertugdømmerne var umulig. Timen syntes nu at være slaaet for Augustenborgeren. Østrig var interesseret, Preussen tilsyneladende ogsaa; men samtidig rejste hertugen af Oldenburg støttet af Rusland, arvekrav, og den augustenburgske mulighed blev nu een blandt flere. Hertug Frederik havde 1. Juni først en samtale med kong Wilhelm af Preussen og derefter med Bismarck. Bismarck kom med forslag i en ret løs form, og hertugen svarede undvigende og forsigtigt, idet han regnede med,

²⁹⁾ Herzog Friedrichs Unterredung mit Bismarck 1. Juni 1864. Zeitschrift. 1935.

at der kun var tale om en foreløbig følingtagen. Men straks efter samtalen satte Bismarck sin presse igang, hertugen havde afvist de preussiske krav, hed det. Hertugen blev forbløffet; han havde ikke drømt om, at samtalen kunde tolkes saadan, han havde kun været forsigtig. Den preussiske kronprins, der var en ven af hertug Frederik, søgte at knytte traaden igen, men havde ikke held med sig. Virkningen af pressekampagnen paa kongen og kronprinsen var vidt forskellig, og forskellen er meget karakteristisk ogsaa for deres syn paa Bismarck. Kronprinsen skrev i sin dagbog: »Aldrig er der vel blevet løjet saa frækt, som det nu gøres og tros overalt paa Bismarcks bud«, men kongen erklærede i et brev til dronningen, der ogsaa sympatiserede med hertugen, »han (hertugen) maa jo over for andre have udtalt sig endnu mere bestemt end over for Bismarck og mig, ellers vilde det være umuligt, at alle blade i kor er imod ham«.

Sin holdning i den slesvig-holstenske sag har Bismarck selv omtalt i det preussiske deputeretkammer i Dec. 1866 paa følgende maade: »Jeg har altid holdt fast ved den klimaks, at personalunionen var bedre end det, der var i forvejen; at en selvstændig fyrste var bedre end personalunionen, og at foreningen med Preussen var bedre end en selvstændig fyrste.« Efter dette princip handlede Bismarck; hvis der ikke havde været nogen vej uden om en augustenburgsk løsning, havde han taget til takke med den.

Spørgsmaalet om Sønderjyllands deling spillede med ind i forhandlingerne. Hertugen mente, at en afstaaelse til en linie ved Genner-bugt var det yderste, han kunde gaa med til, mens Bismarck ytrede, at det ikke syntes ham muligt, at man fra tysk side kunde naa ud over Flensborg-Tønder-linien. At Bismarck virkelig alvorligt har regnet med en deling efter denne linie fremgaar ogsaa af en udtalelse af kronprinsen, der efter en samtale med sin far vilde raade hertug Frederik til »at tage hvad han kunde faa, især hvis der efter Bismarcks hensigt kom en demarkationslinie i stand: Nordsiden af Flensborg

fjord-Bov-Tønder.« Hertugen erklærede sig over for kronprinsen villig dertil, men da var det for sent.

Naar hertugen kom saa galt afsted med sin samtale, lægger Boysen i høj grad Samwer det til last; hans instruktion til hertugen skal have været meget uheldig.

Med hensyn til Samwers politik kan det lige anføres, at han ønskede et saa selvstændigt Slesvig-Holsten som muligt, og netop derfor vilde han ikke have Slesvig optaget i det tyske forbund, hvad der ellers var et slesvig-holstensk hovedkrav. Med et suverænt Slesvig i ryggen havde hertugen staaet meget stærkere over for de tyske magter.

Det mest omfattende af Boysens arbejder til belysning af 1860'ernes historie er en skildring af Baron Carl Scheel-Plessen.³⁰⁾ Bogen er udgivet efter Boysens død; det var hans tanke at gøre noterne mere fyldige og give flere kildehenvisninger.

Titlen skaber forventningen om en redegørelse for Scheel-Plessens liv, men i realiteten er det kun en behandling af hans politiske indsats i aarene 1863—68, indfattet i en tynd biografisk ramme.

Scheel-Plessen var født 1811, kom ind i administrationen og var i aarene 1843—46 amtmand paa Als, hvor han var afholdt af befolkningen, fordi han tog hensyn til det danske sprog. 1846 blev han deputeret i Rentekammeret og var i 1848 lige paa nippet til at komme med i Marts-ministeriet, men kunde ikke godkende svaret til den slesvig-holstenske deputation. Han gik ikke, som saa mange embedsmænd, med slesvig-holstenerne, men forblev i sin stilling og blev efter 1850 knyttet til hertugdømmernes administration. I 1853 blev han overpræsident i Altona, men da han 1856 traadte i opposition til regeringen, blev han afskediget. Fra nu af og til 1863 ledede han den holstenske modstand mod den danske regering og opnaaede en stor popularitet; han tabte den dog fuldstændigt igen i 1863, da han ikke

³⁰⁾ Carl Baron Scheel-Plessen. Quellen und Forschungen. Bd. 19. 1938.

fulgte de baner, den offentlige mening slog ind paa. Han var tilhænger af en helstat mellem et Danmark-Nordslesvig og et Holsten-Sydslesvig, og modstander baade af Ejderdanskerne og Augustenborgerne. Christian IX lod ham kalde til København, men Scheel-Plessen kom ikke mere til at spille nogen rolle i dansk poitik.

Under krigen svingede Scheel-Plessen bort fra helstatsstandpunktet og begyndte at arbejde for hertugdømmernes indlemmelse i Preussen under den ene eller anden form. Hvornaar det er sket, vides ikke; Boysen gør ikke forsøg paa at klare spørgsmaalet, maaske vil engang hans brevveksling med Christian IX kunne kaste lys over dette punkt.

Allerede 16. Februar 1864 havde han en samtale med Bismarck og kong Wilhelm, og han stod fra nu af i ret nøje kontakt med dem. Men til Londonkonferencen sendte han en betænkning, hvor han gik ind for personalunionen. Paa den anden side deltog han i den almindelige hyldest ved kong Wilhelms indtog i Altona d. 21. April 1864, og da hans bror Otto i juni talte med ham om en personalunion, erklærede han, at det var for sent. Ved fredsslutningen i Wien var han Preussens og Østrigs sagkyndige raadgiver i finansielle spørgsmaal.

En selvstændig stat Slesvig-Holsten var Scheel-Plessen for lille, og det augustenburgske parti var ham for liberalt farvet; kunde der ikke opnaas en personalunion med Danmark, var en tilslutning til Preussen at foretrække, og fra efteraaret 1864 arbejdede han systematisk paa at opnaa den. Et første skridt var udsendelsen af en adresse i Dec. 1864, underskrevet af 17 fremtrædende holstenske godsejere og grossererere. Adressen var stilfærdig i formen, men i realiteten udpræget augustenburg-fjendsk og vakte en sand storm af harme.

Det havde været naturligt, om Bismarck havde benyttet Scheel-Plessen i administrationen; Østrig ønskede det imidlertid ikke; men allerede i Februar 1865 erklærede Bismarck over for ham, at han i tilfælde af en ordning i preussisk favør vilde overdrage ham det højeste embede i forvaltningen. Ved kri-

gens udbrud i 1866 blev Scheel-Plessen overpræsident. Han vendte sig straks mod det augustenborgske parti, foreningerne blev opløst, og pressen fik hans haarde haand at føle. Et stort arbejde havde han med at indrette den nye administration.

Pragfredens § 5 var Scheel-Plessen en energisk modstander af, og da han fik den første fortrolige meddelelse om dens optagelse i præliminærfreden, søgte han straks at faa Bismarck til at stryge den. Da det ikke lykkedes, sendte han et par dage efter fredens afslutning, den 27. august, en betænkning til Bismarck. Heri erklærede han sig principielt for, at en afstaaelse af det nordlige Slesvig burde undgaas og som et tjenligt middel dertil gav han anvisning paa, at man kunde knytte saadanne betingelser til afstaaelsen, at Danmark hellere gav afkald paa udvidelsen af sit landomraade. Der maatte forlanges de mest vidtgaaende garantier til sikring af de tyske beboeres nationale interesser.

Allerede i Juli 1866 underrettede Bismarck Scheel-Plessen om de synspunkter, der skulde gøres gældende ved afstemningens udførelse. Det var en selvfølge, at der skulde stemmes i den mindst mulige del og kun i de nordlige distrikter. Inden for afstemningsomraadet var det af den største vigtighed at faa i det mindste nogle resultater, der viste ønske om forbliven ved Slesvig. Bismarck anmodede Scheel-Plessen om ved administrationen af de paagældende landsdele at søge opnaaet en for Preussen gunstig stemning og lamme den danske agitation. Han udbad sig Scheel-Plessens mening om den afstemningsmaade, der stillede det gunstigste resultat i udsigt.

Scheel-Plessen svarede, at befolkningen i Nordslesvig overvejende var dansk, ogsaa længere mod syd i de distrikter, der ikke kunde være tale om at afstaa. Skulde der være almindelig stemmeret, vilde der, selv i byerne, blive dansk flertal. Han gav altsaa ikke Bismarck noget stort haab.

Boysen fører sin fremstilling frem til Aaret 1868; akterne fra de følgende Aar har ikke staaet til hans raadighed. Scheel-Plessen blev siddende som overpræsident til 1879 og døde i 1892.

Det kan ikke nægtes, at der klæber adskillige mangler og svagheder ved Boysens bog om Plessen. Arkivar Dr. Hjelholt har i en anmeldelse gjort opmærksom paa en del af dem, bl. a. at stoffet i de danske arkiver ikke er blevet udnyttet.³¹ Værdien ligger i fremdragelsen af en hel del nyt stof, men det er muligt at trænge mere til bunds i det, end Dr. Boysen har gjort.

I forbindelse med Boysens bog om Scheel-Plessen har Heinz Rautenbergs dissertation *Untersuchungen zur Geschichte der schleswig-holsteinischen Parteien im Winter 1864/65*³²) interesse. Boysen har skrevet senere end Rautenberg og har paa en del punkter berigtiget hans fremstilling.

Første del af Rautenbergs arbejde handler om »17-mandsadressen«, der udsendtes 21. 12. 1864 paa Scheel-Plessens initiativ. Meningen med den var at berede vejen for en tilslutning til Preussen. I lidt for høj grad identificerer Rautenberg denne politik med ridderskabets. Ridderskabet stod ikke som en enhed i dette spørgsmaal. Augustenborgerne blev rasende over adressen, og der blev svaret igen med en adresse underskrevet af 40 tidligere stænderdeputerede. Indholdet var, at hertugdømmerne var suveræne og havde ret til at danne en selvstændig stat under en egen fyrste. Forholdet til Tyskland og Preussen skulde ordnes af folkerepræsentationen og fyrsten i fællesskab.

I anden del gives en skildring af de andre slesvig-holstenske partier. Der var ialt tre med centrum i hver sin by og samlet om hver sit blad. De radikale liberale slesvig-holstenere havde bladet »Schleswig - holsteinische Zeitung« i Altona til organ.

Retningen var en udløber af den liberale opposition i Preussen, og kampen mod Bismarcks junkervælde var for bladet nr. 1. Augustenborgernes magtovertagelse i hertugdømmerne sympatiserede retningen med, fordi det vilde betyde en begræns-

³¹) H. T. 10. R. V. Bd. s. 574.

³²) Zeitschrift. 1933 og 34.

ning i Preussens magt sammenlignet med en anneksion. I de slesvig-holstenske foreninger havde den radikale fløj overtaget.

En mere moderat liberal kreds samledes omkring »Kieler Zeitung«, der lededes af Dr. Wilh. Ahlmann. Mens kampen for frihedsidealerne stod i forgrunden i Altona, saa man i Kiel Tysklands enhed som det store maal. Retningen vilde et selvstændigt Slesvig-Holsten i nøje kontakt med hele Tyskland, ikke bare med Preussen. Man forstod, at Preussen maatte blive et mellemlid, men Ahlmann nærede ikke megen tillid til Bismarcks eventuelle tilsagn om vilkaarene for en forbindelse.

Den 3. liberale retning samledes om Norddeutsche Zeitung i Flensborg, der redigeredes af A. Rømer. Den ledende indenfor retningen var Grev Ludwig Reventlow. Udviklingen indenfor denne retning er omtalt i forbindelse med Boysens artikel om Reventlow.

Den væsentligste indvending mod Rautenbergs arbejde, er det korte spand af tid, undersøgelsen omfatter. Afhandlingen faar derved karakteren af et brudstykke uden rigtig hoved eller hale.

Begivenhederne 1863—66 har udøvet megen tiltrækning paa unge historikere. Det har ligefrem været mode at skildre en eller anden tysk stats forhold til det slesvig-holstenske spørgsmaal. Arkivar Harald Jørgensen har omtalt disse bøger i Historisk Tidsskrift, og der er ikke grund til at gaa nærmere ind paa dem.³³⁾ Om dem alle gælder det, at de ikke røber meget kendskab til dansk videnskabelig litteratur. Det har medført adskillige skævheder og misforstaaelser, men der er fremdraget en del værdifuldt stof fra tyske arkiver.

Endelig skal endnu omtales en afhandling med emne fra denne periode, prof. Otto Scheels Bismarcks Wille

³³⁾ Liselotte Konrad: Baden und die schleswig-holsteinische Frage 1863—66. Julie Rath: Württemberg und die schleswig-holsteinische Frage in den Jahren 1863—65. Helmut Lubrich: Hannover und die schleswig-holsteinische Frage 1863—64. Lothar Kühn: Oldenburg und die schleswig-holsteinische Frage 1864—66, og endelig Georg Durst: Hessen-Darmstadt und die schleswig-holsteinische Frage. H. T. 10. R. V. bd. s. 571 ff, og III bd. s. 158 f.

zu Deutschland in den Friedensschlüssen 1866. (1934). Undersøgelser over § 5 førte i aaret 1933, da den store omvæltning fandt sted i Tyskland, prof. Scheel ind paa et studium af begivenhederne i 1866, et andet omvæltningsaar i Tysklands historie.

Som det fremgaar af titlen vil prof Scheel vise, at Bismarck i 1866 førte tysk politik og ikke, som nogle har villet hævde, storpreussisk politik.³⁴⁾

Hovedvægten er lagt paa skildringen af forholdet til Frankrig i sommeren 1866. Scheel gennemgaar først den indre modsigelse i fransk politik: paa den ene side Napoleons forkærlighed for nationalitetsprincippet og paa den anden side hans bestræbelser for at hindre opkomsten af et stærkt Preussen-Tyskland eller i hvert tilfælde ved kompensationer at opnaa en afbalancering af en preussisk magttilvækst. I 1866 arbejdede man i Frankrig med begge muligheder; enten skulde Preussen standses ved Main, eller ogsaa skulde Frankrig have kompensationer i Rhinlandet. Det er ikke svært at afklæde den franske politik ethvert ideelt skær; det er gjort før, og den franske ledelses klodsethed gør misforholdet særligt iøjnefaldende. Det synes dog, at Scheel har anvendt lidt vel meget pathos i denne forbindelse.

Fredsforhandlingerne mellem Preussen og Østrig kom i stand paa Frankrigs foranledning; det af begge parter godkendte franske fredsforslag dannede forhandlingsgrundlaget. Med dette havde Frankrig særlig tilsigtet en begrænsning af Preussens magtsfære ved Mainlinien. Men efter præliminærfredens afslutning prøvede Frankrig pludselig paa at opnaa

³⁴⁾ Prof. Scheel har sikkert ret i, at Preussen for Bismarck mere var middel end maal, men iveren for at finde argumenter for denne opfattelse kan undertiden føre for vidt. F. eks. skildres, hvorledes Bismarck efter Moltkes forslag ved fredsforhandlingene med de sydtyske stater betingede sig preussisk besættelse af fæstningen Mainz. Naar han gjorde det, »saa gav han ikke efter for preussisk ærgerrighed, men for national anvarsfølelse«. Man er mest tilbøjelig til at tro, at det ikke var nogen af delene, men en almindelig militær sikkerhedsforanstaltning.

komensationer ved Rhinen mod at lade Main-forbeholdet falde. Preussen kunde under ingen omstændigheder tænke sig at afstaa noget som helst til Frankrig; forslaget blev afvist, og i svaret blev der slaaet stærkt paa, at en saadan afstaaelse vilde være fuldstændig i strid med nationalitetsprincippet, Napoleons yndlingstanke. Det franske forsøg fik afgørende indflydelse paa Bismarcks holdning, da han skulde til at forhandle om fred med de sydtyske stater. Han var klar over, at det kunde komme til kamp med Frankrig, og var derfor ivrig for at sikre sig de sydtyske staters bistand i en saadan kamp. De fik alle forholdsvis gunstige fredsvilkaar og der blev sluttet hemmelige traktater, som dannede forudsætningen for den fælles krigsførelse 1870. Med disse traktater undergravedes fuldstændigt betydningen af »det sydtyske forbehold«.

Men Bismarcks tyske vilje begrænsede sig i 1866 ikke alene til det lille-tyske omraade. Det spændte forhold til Frankrig fik ham til at se videre ud, og allerede i december samme aar gjorde han antydninger over for den østrigske gesandt med det formaal at etablere en forbindelse mellem det nordtyske forbund og den tyske del af det habsburgske monarki. Det skulde ikke være en ny tysk forbundsordning, men en international overenskomst mellem de to stater. Scheel tolker dette som tilløb til en stortysk ordning, som han regner med, automatisk vilde være blevet følgen af et forbund, og han betoner forskellen fra det senere forbund af 1879, der hvilede paa et andet grundlag (hele monarkiet) og ikke rummede det nationale perspektiv som forslaget af 1866. Man kan for dette punkts vedkommende ikke frigøre sig for indtrykket af, at der lægges mere ind i ordene, end de kan bære.

For danske læsere har selvfølgelig afsnittet om § 5 den største interesse. Siden prof. Aage Friis i 1921 udsendte første bind af sin skildring »Den danske regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark«, er der fremkommet et meget stort nyt materiale. De tyske akter, der er udgivet af Platzhoff, Rheindorff og Tiedje samt af Hähnsen, har Friis ikke haft

kendskab til, da han skrev sin bog; men man er nærmest for-
bavset over, at der ikke er større forskel i skildringen af selve
hændelsesforløbet.

Scheel indleder med at slaa fast, som ogsaa af Friis paa-
vist, at det ikke var med Bismarcks gode vilje, § 5 blev op-
taget i freden. Kun Frankrigs mellemkomst var skyld i at sa-
gen overhovedet blev bragt paa bane. Baade under forhand-
lingerne i Nikolsburg om den foreløbige fred i Juli og ved
selve fredsforhandlingerne i August søgte Bismarck at faa § 5
slettet, første gang rigtignok med en erklæring om, at der
skulde træffes en aftale mellem Frankrig og Preussen om dette
punkt.

Nogen sympati for selve fremgangsmaaden havde Bismarck
heller ikke, og han betonedede stærkt, at en folkeafstemning ikke
kunde være eneafgørende ved grænsens fastlæggelse. Dertil
var princippet for »revolutionært«. Der maatte ogsaa tages
hensyn til militære og andre forhold, Dybbøl og Als kunde der
ikke være tale om at afstaa; paa en »national« løsnings har
Bismarck intet øjeblik tænkt.

Scheel lægger megen vægt paa det daarlige indtryk, som
en henvendelse fra Prins Hans, Christian IX.s bror, gjorde i
Berlin. Henvendelsen fandt sted kort tid efter, at prælimer-
fredens bestemmelser var blevet bekendt. Prins Hans gav heri
udtryk for Christian IX.s ønske om at faa omraadet helt ned
til syd for Slesvig med til Danmark, for at hans fødsted, Got-
torp slot, og hans barndomshjem, Louisenlund, kunde komme
med. Denne henvendelse skal have været medvirkende til de
nye bestræbelser, der fra Bismarcks side blev udfoldet for at
faa artiklen slettet i den endelige fred. Østrig havde princi-
pielt intet derimod, hvis man til gengæld kunde faa andre ind-
rømmelser. Det lykkedes ikke, og dette, ikke Frankrigs for-
nyede henvendelse, var aarsagen til at § 5 blev optaget uforan-
dret i Pragfreden.

Til slut rejser Scheel det spørgsmaal: hvordan harmonerer
§ 5 med den nationale vilje, der ellers kendetegner Bismarcks

holdning i 1866. Jo, ogsaa i § 5 gør den nationale vilje sig gældende; det kom frem ved de senere forhandlinger om dens udførelse, hvor man fra tysk side stillede krav om garantier for mindretallene, man ønskede sikkerhed for, at den tyske folkegruppe, der kom til at leve uden for det nordtyske forbund, fik national-kulturel selvstændighed. Baggrunden for disse krav finder Scheel i nogle bestemmelser i den gamle tyske rigsret, hvis indhold var, at der i spørgsmaal om samvittighed og sjæl ikke maatte ske majorisering. Vi staar her ved eet af de punkter, hvor man paa dansk og tysk side er uenig. Var det virkelig bekymringen for mindretallenes skæbne, der laa Bismarck saa stærkt paa sinde, eller havde kravene om garantier til hensigt at betage Danmark lysten til den i forvejen stærkt begrænsede territoriale gevinst, eller var det endelig ønsket om at sikre sig en vis mulighed for indblanding i danske forhold? Scheels standpunkt er ingenlunde overbevisende. Bismarck viste senere ingen større forstaaelse for mindretallenes kaar, hverken de fremmede inden for Tysklands grænser eller de tyske udenfor. Den tankegang, at garantikravene kunde bruges som middel til at faa forhandlinger om § 5's udførelse til at strande, har ganske sikkert ikke været Bismarck fremmed. Som tidligere nævnt under omtalen af Boysens bog om Scheel-Plessen, foreslog denne Bismarck 27. 8. 1866 at bruge en saadan fremgangsmaade. Dermed være ikke sagt, at Bismarck under alle omstændigheder var modstander af en afstaaelse. Bismarck holdt af at arbejde med mange muligheder.

Under forhandlingerne mellem Frankrig og Preussen om de franske kompensationsfordringer spillede henvisningen til nationalitetsprincippet en stor rolle i den tyske argumentation. Efter læsningen af Scheels bog ligger det nær at drage denne slutning: naar Preussen ikke satte mere ind paa at faa § 5 slettet, saa kan det hænge sammen med, at man havde afvist Frankrigs kompensationsfordringer, bl. a. under henvisning til nationalitetsprincippet, og derfor ikke helt kunde afvise dets

anvendelse paa et lille iøvrigt ret ubetydeligt stykke land i nord.

Scheels brede udredning af de mange forhandlinger i aaret 1866 har utvivlsomt givet spørgsmaalet om § 5's tilblivelse et nyt perspektiv, der kan foranledige videre drøftelse.

Tiden efter 1866 er endnu ikke blevet gjort til genstand for behandling i det omfang som perioden umiddelbart før. Boysen maatte standse sin bog om Scheel-Plessen ved aaret 1868, fordi han ikke kunde faa adgang til akterne for den følgende tid. Naar de tyske dokumenter bliver gjort tilgængelige vil der kunne skabes klarhed over en hel del for os dunkle punkter. En doktordissertation af Friedrich Westmann: *Die Optantenfrage in Nordschleswig. Der Artikel 19 des Wiener Friedens und seine Durchführung 1864—1888* viser dette.³⁵⁾ Westmann har for dette spørgsmaals vedkommende haft adgang til akterne indtil 1888, og det er mere stoffet end hans bedømmelse, der interesserer.

En af de mest omstridte traktatbestemmelser er Wienerfredens § 19. Denne artikel gik ud paa, at der skulde være adgang til at optere i 6 aar efter fredsslutningen. Ved overflytning til Danmark blev optanterne danske statsborgere. De havde stadig ret til at beholde fast ejendom i de afstaaede territorier, og artiklen slutter: »Alle de personer som har indfødsret paa den tid, da udvekslingen af ratifikationerne af denne traktat finder sted, bevarer den saavel i kongeriget som i hertugdømmerne«.

Som bekendt blev optanternes opholdsret i Sønderjylland eet af de ømmeste punkter i forholdet mellem Danmark og Tyskland. Westmann tolker § 19 paa den maade, at indfødsretsbestemmelsen (indigenatet), der omtales i paragraffens slutning, gav ret til midlertidigt ophold i hertugdømmerne, som følge af retten til at beholde fast ejendom. Han vil ikke gaa saa vidt som en forfatter, der tidligere har beskæftiget sig med

³⁵⁾ Zeitschrift. Bd. 66. 1938.

emnet, Otto Thaysen, der hævdede, at indigenat betød »økonomisk hjemstedsret« d. v. s. ret til bosættelse i hertugdømmerne.

Hvordan man end vender og drejer det, er § 19 saa uklar, at der maa fortolkninger til, og de kan føre vidt. Mere interessant er imidlertid Westmanns redegørelse for de over- og underordnede myndigheders syn paa den praksis, der blev fulgt. De lokale myndigheder var for en streng kurs, de centrale ønskede en lempeligere. Det kan ikke skjules, at Westmann har sin sympati hos de lokale. Optantspørgsmaalet opstod efter hans mening, fordi Preussen ikke gennemførte kravene strengt nok og ikke krævede udvandring af optanterne, for at optionen kunde blive retsgyldig. Optanterne burde kun have haft ret til midlertidigt ophold. Men en overenskomst af 1865 mellem Danmark og Preussen hjemlede begge landes undersaatte gensidig opholdsret, hvis lovene ikke blev overtraadt. Efter denne overenskomst, der var kommet i Stand efter freden i Wien, behandledes optanterne.

I de første aar skiftede man i behandlingen af optanterne stadig mellem en mildere og en skarpere kurs. Den skarpeste forordning kom i April 1867; efter den skulde alle optanter udvises, og reoption skulde være udelukket. Regeringen i Slesvig stod bag dette skridt, men overpræsident Scheel-Plessen var modstander deraf, han forstod bestemmelsen saadan, at der var en udvandringsret, ikke en udvandringspligt. Forordningen blev da ogsaa ændret i oktober samme aar. Optantfamilier fik lov at blive, unge værnepligtige kunde udvises. Scheel-Plessen har almindeligvis faaet ansvaret for den haardhændede fremgangsmaade, der blev anvendt. Efter Westmanns redegørelse maa ansvaret lægges paa regeringen i Slesvig. Op til 1872 var der megen forvirring i forholdet, og instanserne bekæmpede hinanden paa det voldsomste. I 1870 forlangte regeringen i Slesvig udvisning af alle optanter ogsaa de umyndige; dette faar dog Westmann til at bemærke »her er den (regeringen) virkelig for en gangs Skyld unødvendig haard i sine forslag«, ellers er han

dens tro forsvarer. Forholdene ordnedes ved Aabenraa-konventionen, der gav optanterne opholdstilladelse i landsdelen. (1872).

Omkring 1880 blev der optaget en statistik over optanter og danske statsborgere, den viste en ret stor stigning i Antallet i løbet af 1870'erne, og regeringens holdning blev skærpet, naturaliseringen af optanter blev vanskeliggjort; efter 1888 sker der dog igen en mildnelse som følge af Wilhelm II.s besøg i København.

Westmann røber ikke større kendskab til udviklingen inden for de danske rækker, f. eks. begrundet han tilbagegangen i udvandringen af unge 17-aarige mellem 1874 og 1887 fra 339 til 35 med en forordning fra 1873, der forbød udvandrede 17-aarige at vende hjem paa besøg. Afgørende for tilbagegangen er selvfølgelig den ændrede danske parole fra ca. 1880: »Drengene skal blive«.

Om den nyeste tid, genforeningen og tiden efter, er der naturligt nok kun kommet lidt. Det mest omfattende tyske værk om genforeningstiden er Karl Alnor: *Handbuch zur schleswigschen Frage*. Udgivelsen begyndte allerede i 1920'erne. Karl Alnor faldt i sommeren 1940 i Frankrig, der var da udsendt 17 hefter og fremstillingen var naaet et godt stykke ind i 1919. En bedømmelse af dette værk maa imidlertid vente, til det foreligger afsluttet.

Ernst Schröder, der i aarene siden 1920 har indtaget en meget central stilling i det tyske grænsearbejde, har udgivet nogle erindringsblade om afstemningstiden »*Zwischen Hadersleben und Flensburg*« (1940). Det er væsentlig stemningsbilleder fra de forskellige situationer i aarene 1918—20. Interessant er den skarpe fordømmelse af den tyske politik fra før 1914, der efter krigen raadede hos tyske nordslesvigere. En sætning som denne er karakteristisk: »hvem havde krummet et haar paa de danske landsmænd i Nordslesvig? Vi tyske nordslesvigere? Nej. En følelsesløs stat, en i grænseforhold uerfaren stat, som ved sine ofte til grænseomraadet tvangs-

forflyttede (strafversetzten) embedsmænd havde gravet sig selv sin grav. Ja, vi blev uretfærdige«. Nye synspunkter bringer bogen ikke, den er holdt i meget populær form og tilegnet ungdommen paa begge sider grænsen.

Ernst Schröder har desuden udsendt en samling af artikler fra aarene 1920—1938 under titlen: *Schleswig ein Grenzland* (1938). Som formand for »Wohlfahrts- und Schulverein«, hvorigennem meget store tyske midler til mindretallets arbejde i Nordslesvig formidles, som formand for bestyrelsen for »Nordschleswigsche Zeitung«, mindretallets organ i Aabenraa, og som chefredaktør for tidsskriftet »Der Schleswig-Holsteiner«, har Ernst Schröder haft meget nøje kontakt med det tyske grænsearbejde, ja, han er vel den, der paa tysk side er mest fortrolig med grænsekampen i alle dens faser siden 1918. Hans artikel-samling bliver da ogsaa en illustration af udviklingen; som kildesamling har den en vis værdi; selvfølgelig er det ikke den fulde og hele sandhed, der fortælles i artiklerne; Ernst Schröder kunde fortælle meget mere end det, der staar i dem, men man kan igennem dem lære tysk standpunkttagen til de forskellige tider at kende. Ernst Schröder skriver som regel ret behersket og med en for ham ganske særegen form for sentimentalitet.³⁶⁾

Artikelsamlingen indledes med en Oversigt »Vom staatlichen zum volklichen Denken«, hvor Ernst Schröder ridser udviklingsgangen op fra 1888 til vore dage, saadan som han ser den og som den karakteriseres i titlen.

Endnu er tiden ikke inde til at behandle den aller seneste tid historisk; men naar denne krig er forbi, vil der vel være gjort et saa dybt indsnit i historien, at man vil føle tiden 1918—40 moden til historisk behandling. Schröders skrifter vil da have deres interesse som kildemateriale.

³⁶⁾ Den præger ogsaa indledningen til et nydeligt lille billedhefte, Ernst Schröder har udsendt: »Nordschleswig — Eine Grenzlandschaft im Bilde.«

I det foregaaende har særlig de værker været omtalt, der handler om den almindelige historie; her skal desuden gives en kort oversigt over indsatsen inden for de forskellige sidegrene.

Der er særlig to omraader, som man i de senere aar har tilføjet stor betydning fra tysk side: hjemstavnshistorien og slægtsforskningen.

Af hjemstavnshistorisk litteratur maa først og fremmest nævnes Dr. Ludwig Andresens værk om Tønder, det lødigste bidrag ikke alene som hjemstavnshistorie, men maaske i tysk forskning vedrørende Sønderjylland i det hele taget. Bogen er udførligt anmeldt i Sønderjydske Aarbøger 1940 s. 290 ff, og der er derfor ikke grund til at gaa nærmere ind paa den her.

Et andet bidrag til byhistorien er Friedrich Schröder: Rendsburg als Festung.³⁷⁾ Mere end nogen anden by i hertugdømmerne er Rendsborg, paa grænsen mellem Slesvig og Holsten, præget af det gamle danske monarkis bygningsstil. Rendsborg var hertugdømmernes hovedfæstning; særlig skildringen af fæstningens bygningshistorie er værdifuld; ved reorganisationen efter enevældens indførelse blev Rendsborg stærkt udbygget, omkring 1670 ledede Henrik Ryse arbejderne og omkring 1690 von Scholten. Desuden fortælles om Rendsborgs skæbne under de forskellige krige og om indkvarteringsbyrder. Bogen er rigt forsynet med billeder, hvoraf mange viser udpræget lighed med partier i kastellet.

En række sogne har faaet deres »Heimatbuch«. Det er ikke altid lige værdifuldt, hvad der kommer under denne betegnelse, men man har indtryk af, af kvaliteten i de senere aar er ved at blive forbedret.

Wilh. Clausen har udgivet »Eggebecker Heimatbuch. Ein Beitrag zur Volkskunde der mittelschleswigschen Geest«. (1939). Bogen er meget alsidig. Den begynder med en geologisk redegørelse, derefter skildres landskabet, som det

³⁷⁾ Quellen und Forschungen. Bd. 22. 1939.

har udviklet sig i den tid, mennesket har arbejdet med jorden. Samfærdsel, handel og andre erhverv, retsforhold, livsførelse og andeligt liv faar hver sit kapitel. I en række afsnit omtales den relation, de store historiske begivenheder, især krigene, har haft til Eggebæk sogn. Efter en skildring af kirke og skole slutter bogen med en omtale af hver enkelt gaard, og for de flestes vedkommende gives en ejerliste, der føres tilbage til begyndelsen af det 18. aarhundrede. Bogen præsenterer sig ualmindelig nydeligt og er fyldigt illustreret.

Paa det rent historiske omraade har det ikke kunnet undgaas, at der har indsneget sig misforstaaelser og fejl. Skildringen af den danske forvaltnings indretning under enevælden indeholder adskillige fejl. Redegørelsen for landsbyfællesskabets indretning er heller ikke tilfredsstillende. Gangen i det opfattes alt for mekanisk. Nogle slutninger fra udsædens størrelse paa enkelte gaarde i forskellige aar til de enkelte skifters antal og størrelse er fuldstændig misvisende. Udsæden behøver ikke at være lige stor pr. bol, og bolene var i hvert tilfælde ikke lige store.

Mange folkløristiske enkeltheder er blevet samlet, og for denne dels vedkommende er undertitlen, der tager sigte paa mere end Eggebæk sogn, maaske berettiget.

En anden hjemstavnsbog, men mere begrænset i emnekreds, er Hermann Wenzel og Bruno Ketelsens »Flur, Dorf und Haus im Grenzkirchspiel Medelby (1940). Bogen er kommet som nr. 5 i serien *Schriften zur Volksforschung Schleswig-Holsteins* udgivet af »Institut für Volks- und Landesforschung«.

Fra et videnskabeligt synspunkt er bogen vægtigere end den foregaaende. Værdifuld er paaegningen af, at det 16. og 17. aarhundrede ikke betegner en tilbagegang for disse egne; driftsudvidelser foregaar til stadighed. Den vanskelighed var dog forbundet med øgelsen af det dyrkede areal, at udvidelsen af kreaturholdet ikke kunde holde trit dermed, og følgelig kunde der ikke skaffes gødning nok til de udvidede kornarealer. Befolk-

ningstilvæksten klaredes i denne periode ved fortsatte gaarddelinger.

En misforstaaelse er det, naar forfatterne opfatter det regelmæssige græsmarksbrug i Sønderjyllands midtland som udviklet under indflydelse af det holstenske koppelbrug. Dette er først blevet endeligt udformet, efter at græsmarksbruget var blevet almindeligt. Forfatterne efterviser græsmarksbrug fra 1613; paa det tidspunkt var koppelbruget endnu ikke en fast driftsform i Angel.

Afsnittet om stednavnene er forfattet af Dr. Broder Grandt. Han har her polemiseret ret kraftigt mod Fr. Magers værk »Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogtums Schleswig in historischer Zeit«. Mager havde taget mange stednavne i Medelby sogn som udtryk for, at der i gamle dage havde været skov her. Dr. Grandt har med mange eksempler paavist, hvor misforstaaet dette var. F. eks. tolkes »Rowbierre« af Mager som »rydningsbjerg«, det er selvfølgelig »rugbjerg«.

I afsnittet om landsbyerne gives gode kort over bebyggelsen, og der er opstillet nogle interessante skemaer til belysning af de gaarddelinger, der har fundet sted i tidens løb. Bogen slutter med en skildring af »det slesvigske hus«; heri gengives den opfattelse, der mere alsidigt er blevet begrundet af Dr. Sæftel. Det slesvigske hus, d. v. s. det tværdelte langhus med skarp adskillelse mellem bolig, stald og lade, er en udløber af det almindelige jyske og danske hus; men forfatterne gør opmærksom paa, at der ogsaa findes tværdelte langhuse i Ejdersted, Nordfrisland, Nordditmarsken, Nederlandene, Ejjelbjergene og Lothringen. De ønsker ikke, at typen, som Eskildsen har gjort det, betegnes som dansk. Men det ændrer jo ikke noget ved den kendsgerning, at der bestaar en ret skarp grænse mellem det tværdelte »slesvigske« hus og det langdelte saksiske, der er særlig udbredt i Holsten og det aller sydligste stykke af Slesvig, og at bebyggelsesgrænsen nogenlunde falder sammen med den gamle folkegrænse, mens der ikke er noget skel ved kongeaen.

En tredje »Heimathbuch« »Geschichte des Kirchspiels Kropp in Schleswig« (1938) udgivet af Hans Krause, rummer ligeledes en omfattende stofsamling, ordnet omtrent efter de samme retningslinier som i bogen om Egge-læk.

En værdifuld oversigt over indsatsen paa det hjemstavns-historiske og folkloristiske omraade fra 1920—39 findes i Zeitschrift 1939 og 40 af dr. Gerhard Staack. (Zwei Jahrzehnte volkskundlicher Arbeit in Schleswig-Holstein). Oversigten omfatter baade større og mindre bidrag fra selvstændige værker til avisartikler.

Den anden gren som særlig plejes er slægtsforskningen. Et nyt tidsskrift eller rettere en aarbog, »Die Sippe der Nordmark« er helt helliget dette arbejdsomraade, (paa-begyndt 1937), som udgiver staar: Schleswig - holstei-nische Arbeitsgemeinschaft für Sippenfor-schung und Sippenpflege«. Arbejdsfællesskabet har adskillige lokale afdelinger, og udfolder en livlig virksomhed i samarbejde med Institut für Volks- und Landesforschung.

Allerede i 1926 begyndte Gesellschaft für schleswig-holstei-nische Geschichte at udsende serien »Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins«, men først i 1936 kom andet bind, Wilh. Jensen: »Die Kirchenbücher Schleswig - Holsteins« m. v. Denne lille bog er et sær-deles nyttigt hjælpemiddel for slægtsforskere; den indeholder en beskrivelse af alle kirkebøger, og det anføres, hvor de opbe-vares; den svarer altsaa til S. Nygårds: Danmarks Kirkebøger. For hertugdømmernes vedkommende er en oversigt saa meget mere værdifuld, som de enkelte kirkebøger stadigvæk opbevares ved kirkerne; man er dog nu begyndt at samle dublet-eksem-plarerne og fotostatiske gengivelser paa eet sted i hvert provsti. I Danmark er kirkebøgerne samlet paa arkiverne; for Nordsles-vigs vedkommende er det i det væsentlige alle kirkebøger ældre end 1763 og for perioden derefter, alle dubletter. Den stærke centralisering betyder en stor lettelse for forskerne, og kirke-

bøgerne er betydeligt bedre sikrede mod ild og vand; det er derfor temmelig misforstaaet, naar Wilh. Jensen retter et angreb paa denne ordning: »Bortførelsen af de ældste kirkebøger betyder for pastoraterne og sognene i Nordslesvig en beklagelig forarmelse.... Selv for en saa udpræget statskirke som den danske er en foranstaltning, der griber saa dybt ind i menighedsforhold og sjælesorg, næppe at forsvare uden mulig godtgørelse«. Hvad kirkebøgerne før 1763 har med sjælesorgen at gøre er ikke let at forstaa.

Tredje bind i denne serie handler om de middelalderlige slægter i Ditmarsken. Titlen paa nr. 4 er »Schüler und Lehrer der Husumer Gelehrtenschule 1449—1852 (1939) udarbejdet af afdøde Prof. Ernst Møller. For de ældre deles vedkommende bygger bogen paa universitetsmatrikler, for den sidste periodes vedkommende findes elevfortegnelser. Af 1257 elever havde kun 33 studeret i København. For hver enkelt elev er der, saavidt det var muligt paa grundlag af det eksisterende haandbogsmateriale, gjort rede for elevens videre skæbne.

Med den paabegyndte udgave af de sønderjydske borgerskabsprotokoller imødekommer man baade den slægtshistoriske og den befolkningshistoriske interesse. Ludwig Andersen har udgivet »Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869« (1937). Bogen er udførligt anmeldt af arkivar Hvidtfeldt i Historisk Tidsskrift. 10. r. V. bd. s. 542.

En del af borgerskabsprotokollen for Haderslev by er udgivet af Th. O. Achelis: »Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1863« (1940). Angaaende denne bog henvises til anmeldelsen andetsteds i dette hefte.

Udgivelsen af en hel række saadanne borgerskabsprotokoller er planlagt.

Den økonomiske historie har ikke samlet interessen i samme grad som i det foregaaende tjaar. Nævnes kan Wanda Oesaus store bog »Schleswig - Holsteins Grön-

landsfahrt« (1933), der er anmeldt af Thade Petersen i Sdj. Aarb. 1940 s. 305.

Paa grænsen mellem kulturgeografi og historie staar Fr. Magers: *Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogthums Schleswig in historischer Zeit I—II*. Det er et meget stort værk med en særdeles interessant problemstilling, men Mager har ikke paa langt nær udtømt det rige materiale, han har gaaet igennem, og manglende kendskab til danske forhold har faaet ham til at tage afgørende fejl adskillige steder. (Anm. H. T. 10 r. II bd. s. 394 ff af Arkivar Frk. Skovgaard. (I. bd.) og H. T. 10 r. V. bd. s. 566 ff af undertegnede (II. bd.).)

Retshistorien er repræsenteret med et værk, der vil være til stor nytte for alle, der arbejder med Sønderjyllands historie, Eugen Wohlhaupter: *Rechtsquellen Schleswig-Holsteins I*. 1938. Siden udsendelsen af første bind af Falcks »Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts« 1825 er der ikke givet nogen samlet oversigt over de slesvigske og holstenske retskilder; i mellemtiden er der imidlertid fremdraget et meget stort nyt stof, der hidtil har været temmelig uoverskueligt; et haardt tiltrængt overblik har man nu faaet med Wohlhaupters bog. Den svarer paa mange maader til Poul Johs. Jørgensens Dansk Retshistorie, men den er ikke nær saa gennemarbejdet som denne.

Værket falder i 2 hovedafsnit, 1) det germanske grundlag for den middelalderlige ret i Slesvig og Holsten og udviklingen til 1800. 2) Indvirkningen af fremmed ret paa hertugdømmernes retskilder. Paa grund af den store forskel i retsgrundlag skildres Slesvig og Holsten hver for sig. De mange delinger og landskabelige særforhold har gjort en meget stærk opdeling af stoffet nødvendig. Første del bliver naturligt nok mest en opremsning af navne og titler, men det er gjort saadan, at bogen alligevel er læselig; 2. del rummer en oversigt over de veje, hvorigennem romersk ret trængte ind, stærkest i Holsten, min-

dre udpræget i Sønderjylland for helt at standse ved grænsen til Nørrejylland:

Paa det rent historiske omraade har fejltagelser ikke kunnet undgaas; en slem en findes i første note paa s. 2, hvor det siges: »Med hensyn til de i 3. og 4. aarhundrede efter Kr. nord for Ejderen eftervislige vestgermanske jyder og angler og m. h. t. de først efter 500 bevidnede nordgermanske daner, som overtog det gamle folkenavn (Jylland) se: Reimer Hansen, »Landesgeschichte« og Brandt; m. h. t. enkeltheder [Otto Scheel] Schleswig urdänisches Land?« Den sidst anførte afhandling kan Wohlhaupter ikke have læst særlig grundigt, idet Scheel i denne netop vender sig mod den vestgermanske teori og erstatte den med en »fællesgermansk«. De vestslesvigske jyder og angler er altsaa ikke mere »eftervislige«.

I Nordelbingen bd. 17. 1940 har Wohlhaupter givet en oversigt over den retshistoriske folkemindeforskning, »Beiträge zur rechtlichen Volkskunde Schleswig - Holsteins« (foreløbig er kun første halvdel kommet). Wohlhaupter skildrer her baade gamle retssædvaner, sæd og skik i forbindelse med retsudøvelsen og desuden de overleverede ting, der har haft tilknytning til retsvæsenet, tingstokke, rolandsstøtter, tingsteder o. s. v.

Kirkehistorien er repræsenteret med Feddersens »Kirchengeschichte Schleswig - Holsteins II. 1517—1721. (1938). Dette betydningsfulde værk er anmeldt af Pastor Hejselbjerg Paulsen i Sdj. Aarb. 1939 s. 280 ff.

Paa skolehistoriens omraade sporer man især Th. O. Acheelis virksomhed. Et par artikler skal her omtales. I »Deutsche und dänische Schulen in der Propstei Apenrade«,*) gøres rede for det danske skolevæsen paa landet og det tyske i byerne indtil 1864, men med hovedvægten paa tiden omkring 1800. Aabenraa latinske skole, der blev nedlagt 1807 har aldrig haft mange elever eller været nogen be-

*) Zeitschrift. bd. 65. 1937.

tydelig læreanstalt. I universitetsmatriklerne har Achelis fundet 164 aabenraaere i tiden fra reformationen til 1864, indtil 1807 kun 113, og disse behøver jo ikke alle at være udgaaet fra skolen i Aabenraa. En mængde smaatræk har Achelis fundet frem, men en tilbundsgaaende behandling af emnet har han ikke givet.

Dr. Achelis har ogsaa skrevet om skoleforhold i Nordborg.³⁹⁾ Her interesserer særlig redegørelsen for forholdet mellem dansk og tysk skolesprog i slutningen af 18. aarhundrede. Man faar et stærkt indtryk af snobberiet for det tyske sprog, selvom det kneb med forstaaelsen af det. F. eks. var der i 1764 strid om, hvorvidt katekismusundervisningen skulde være paa dansk eller tysk; de gejstlige myndigheder holdt paa den danske undervisning, da der var konstateret stor uvidenhed hos de tysk-underviste børn m. h. t. katekismen, hvad enten de blev spurgt paa dansk eller tysk, mens der var fastslaaet god forstaaelse hos de dansk-underviste.

Afdøde prof. Ernst Graef har skrevet om »Die dänische Bürgerschule und die dänischen Privatschulen in Flensburg«. (1852—1880.)⁴⁰⁾

Dansk sprog havde før 1850 kun haft en ringe plads i Flensborg. De danske gudstjenester samlede ikke mange deltagere, en dansk skole fandtes ikke, men efter skoleloven af 1814 skulde der undervises i dansk, det blev dog først for alvor til noget i 1832. Med 1850 forandredes vilkaarene helt. Graef giver en ikke særlig velvillig skildring af de danske skolebestræbelser mellem krigene. Særlig virker det paafaldende, at han ikke rigtig vil tro paa, at der var dansksindede, men tysktalende Flensborgere, der gerne vilde have børnene i dansk skole. Der er jo nu engang ikke fuld overensstemmelse mellem sindelag og sprog i

³⁹⁾ Aus der Geschichte der Norburger Lateinschule. Zeitschrift. bd. 67. 1939. Efter trykningen er jeg blevet opmærksom paa, at Dr. Achelis' fremstilling i eet og alt bygger paa en afhandling af Landsarkivar H. Knudsen: Sprogstrid i Nordborg i Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 4. R. VI. Bd. 1928—30.

⁴⁰⁾ Zeitschrift. bd. 61. 1933.

denne landsdel, og det gjaldt i endnu højere grad dengang end nu.

Efter 1864 blev den danske borgerskole afviklet. De danske privatskoler fik foreløbig lov til at bestaa. I skildringen af denne periode røber Graef lidt mere forstaaelse for de danske synpunkter og beklager bl. a., at der ikke kom en mindretals-skoleordning. Men paa den anden side, da de danske skoler blev lukket under paaberaabelse af, at lederne drev agitation, finder han lukningen helt i sin orden, lederne kunde jo lade være at drive politik. Graef savner fuldstændig blik for, at begrebet politik var saa vidtfavnende, at næsten enhver kulturel virksomhed kunde falde ind under denne betegnelse.

Yderligere et bidrag til skolehistorien skal nævnes, Wilhelm Andacht: *Die Schleswig-Holsteinische Industrieschule*.⁴¹⁾ Industriskolen var en udløber af den rationalistiske tids pædagogiske idealer, børnene blev beskæftiget med forskellige nyttige arbejder, forholdsvis let var det med pigerne, der blev sat til at spinde eller sy, mens det var vanskeligere at faa drengene beskæftiget med noget nyttigt. Maalet var opdragelse til arbejdsomhed, ikke opdragelse gennem arbejdet. Omkring 1800 vandt skoleformen en del udbredelse, men slog ikke for alvor igennem.

Hvad angaar kunsthistorien kan der henvises til en omfattende oversigt af Dr. Walter Passarge i *Zeitschrift* 1935, 36 og 37: »*Deutsche Forschungen zur Schleswig-Holsteinischen Kunstgeschichte von 1921 bis 1935*«. Oversigten giver et overvældende indtryk af den fylde af artikler og afhandlinger, der har set dagens lys. Hovedmassen findes spredt rundt om i talrige tidsskrifter. Det vigtigste tidsskrift m. h. t. kunsthistorien er *Nordelbingen*, der siden det begyndte i 1923 stadig har bragt kunsthistoriske artikler og siden 1935 i særlig grad har koncentreret sig om denne videnskabsgræn.

⁴¹⁾ Quellen und Forschungen. bd. 24.

I 1935 paabegyndtes en ny inventarisering af bygnings- og kunstværker i Slesvig-Holsten med det formaal at skaffe en afløsning til Richard Haupt: »Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein«.^{41a)} I et saadant værk kan videnskabsmændene naturligvis ikke brede sig om de enkelte kunstværker og som et supplement til inventariet har derfor »Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte« og »Landesamt für Denkmalspflege«, hvis leder er provinsialkonservator E. Sauermann, i fællesskab paabegyndt udsendelsen af en serie »Studien zur schleswig-holsteinischen Kunstgeschichte«.

Serien er aabnet med et arbejde af den afdøde arkitekturhistoriker Werner Güttel: *Die Marienkirche in Hadersleben* (1935). Udgaven er besørget af Dr. Walter Passarge. Paa grundlag af omfattende opmaalinger og arkivstudier gennemgaas kirkens bygningshistorie gennem tiderne; det første kapitel hedder »Die Holzkirche«, der fortælles imidlertid intet om en trækirke, men det handler om den almindelige baggrund for opkomsten af byen Haderslev og forholdet mellem Haderslev og Gamle Haderslev drøftes. Trækirken staar altsaa hen i det uvisse, men før den nuværende kirke blev bygget, har der været en kvaderstenskirke, som der er fundet levn af, og som Güttel har dateret til omkring 1150. Den nuværende kirke er paabegyndt midt i det 13. aarhundrede; dokumenter findes ikke, men paa grundlag af murværksundersøgelser og stilhistoriske bestemmelser kan der konstateres en række byggeperioder. Omkring 1420—40 blev det høje kor bygget og langskibet blev gjort højere, det er denne ombygning, der har givet Mariekirken i Haderslev sit særlige præg. Paa grundlag af akterne gøres der derefter rede for alle hovedreparationer op gennem aarhundrederne, og kirkens udstyr skildres omhyggeligt. Da

^{41a)} Første bind af inventariet omfattende Husum amt er udsendt i 1939: *Die Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein* ved Ernst Sauermann. I. *Die Kunstdenkmäler des Kreises Husum* ved Heinrich Braun, Wolfgang Scheffler og Hans Weber.

Slesvig Domkirke i 1888—94 havde faaet sit nye taarn, ønskede man ogsaa i Haderslev at faa taarn paa kirken; der blev udarbejdet et projekt; men med Dr. Güttel maa man glæde sig over, at der ikke var penge baade til taarn og en tiltrængt reparation af selve kirken; man valgte lykkeligvis reparationen. Bogen er overordentlig smukt illustreret.

Andet bind i serien er en ligeledes rigt udstyret skildring af C. F. Hansen ved Werner Jakstein. (Landesbaumeister Christian Friedrich Hansen. Der nordische Klassizist. 1937.) Efter et ganske kort levnedsskildre giver forfatteren en oversigt over Hansens virksomhed i Slesvig-Holsten; det er altsaa kun en del af hans indsats, der har været genstand for undersøgelse. Hvert enkelt bygværk skildres og anskueliggøres med tegninger og fotografier; hele Palmaille i Altona passerer revy, desuden enkelte bygninger fra Hamborg, nogle holstenske herregaarde, kirkerne i Husum og Neumünster og sindssygehospitalet i Slesvig.

I aarene 1785—1804 boede C. F. Hansen i Altona som kgl. bygningsinspektør; hans private virksomhed udfoldede sig især i disse aar, mens hans offentlige bygninger for flertallets vedkommende stammer fra de aar, han levede i København.

I en række kapitler foretages en stilkritisk værdsættelse; forfatteren undersøger Hansens forbilleder og gennemgaar dansk arkitektur i det 18. aarh. De karakteristiske træk i Hansens arkitektur fremhæves. Disse kapitler virker mere som supplement til oversigten og er paa ingen maade udtømmende.

I Tyskland har man hidtil ikke haft meget kendskab til C. F. Hansen, Jaksteins bog har nu bevirket en ændring, saaledes at der paa smudsomslaget kan erklæres: »Ein unbekannter Klassizist ist hier entdeckt worden!«

Seriens fjerde bind er en ejendommelig bog, Carl Lembke: Die Uferstrassen in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck. (1938.) Forfatteren har foretaget en undersøgelse af, hvorledes i de forskellige kyst- eller flodbyer bebyggelsen er blevet forbundet med vandet. Han skelner

mellem skibsbro, forskellige former for beboelseskvarterer langs bredderne, strandpromenader og strandveje. Hovedpladsen i bogen indtages af en detailleret gennemgang af de enkelte byer, rigt illustreret og forsynet med mange tegninger. Man faar et stærkt indtryk af, hvor meget baneanlæg og moderne industri ved havnene har været med til at skille bebyggelsen fra havet og hvor vanskeligt det nu er at orientere bebyggelsen efter vandet, men bogen indeholder tillige en kraftig opfordring til løsning af disse problemer, saa den organiske forbindelse mellem bebyggelse og hav kan genoprettes.

Ved siden af den videnskabelige historiske litteratur er der i de senere aar blevet udsendt en hel del populære historiske smaaskrifter med et udpræget agitatorisk tilsnit. Skrifterne vil hurtigt blive glemt; men de har selvfølgelig nogen aktuel interesse og er med til at præge menigmands syn, især da avis-redaktionerne synes fortrinsvis at hente deres belæring fra disse smaaskrifter. Pladsen tillader ikke her at komme ind paa denne side af den historiske virksomhed i Slesvig-Holsten. Mueligvis kan der i en særlig oversigt blive lejlighed til at gennemgaa synspunkterne i de vigtigste.

Betragter man de sidste 10 aars slesvig-holstenske indsats paa historieforskningens omraade som helhed, falder forskellige træk i øjnene. For det første en tydelig dragning mod den politiske og nationale historie, medens interessen for den økonomiske historie ikke er nær saa udbredt som i det foregaaende tjaar. Heri genspejler sig en almindelig tidsudvikling.

Det andet stærkt iøjnefaldende træk er det rent praktiske forhold, at den slesvig-holstenske historieforskning har et universitet i ryggen, og man kunde tillige fremhæve et arkiv og et landsbibliotek. Alene disse 3 instituitioner beskæftiger en saa stor stab af videnskabeligt uddannede medarbejdere, at der derigennem kan opretholdes en betydelig virksomhed; dertil

kommer den almindelige tyske ordning, at alle, der tager embedseksamen, tillige udarbejder en doktorafhandling; en lang række af dem har været omtalt i det foregaaende; en del af serierne bestaar væsentligst af doktordissertationer, og i Zeitschrifts spalter er der i aarenes løb blevet offentliggjort adskillige. Det er en selvfølge, at dissertationerne er yderst forskellige i lødighed, men om dem alle gælder det, at de bringer et nyt stof; det kan være mere eller mindre grundigt bearbejdet, men som regel betyder det dog berigelse af vor viden.

Endelig kan man saa spørge, har den stærkt udtalte politiske baggrund for det videnskabelige arbejde betydet en svækkelse af den videnskabelige ansvarlighed i forhold til tidligere? Spørgsmaalet maa klart besvares med et nej. Gennemgaaende er der ikke forskel i videnskabelige principper; redeligheden er fordelt paa samme maade som før. Synspunkterne er forandrede, værdidommene er anderledes, men alt inden for rammerne af de almindelige videnskabelige principper. Den politiske baggrund har givet sig udslag i emnevalg og i forcering af bogproduktionen; det bliver med det rigelige materiale og de mange kvalificerede arbejds kræfter i sidste instans et spørgsmaal om bevillinger, og man kan tydeligt se, at bevillingerne i aarene op mod den anden krig er øget ganske klækkeligt.

Det er svært at afgøre, hvem der er forrest i kappestriden mellem sønderjydske og slesvig-holstenske historieforskning. Vilkaarene er saa forskellige. Man kan ikke uden videre sammenligne den særlige sønderjydske historieforskning med den slesvig-holstenske. Slesvig-Holsten er en »kulturprovins«, hermed menes, at en mængde videnskabelige opgaver, der i Danmark løses for landet som helhed, fordi landet er saa lille, i Tyskland løses i de enkelte provinser for sig. Skal man sammenligne, maa man paa visse omraader sammenligne det slesvig-holstenske med det fællesdanske. Man kan f. eks. ikke uden videre sætte den nye Sønderjyllands historie op mod Geschichte Schleswig-Holsteins, denne maa tillige sammenlignes med Danmarks Riges Historie og Det danske Folks Historie.

Ud fra denne betragtning vil man være mest tilbøjelig til at bedømme forholdet mellem dansk og slesvig-holstensk som værende nogenlunde i ligevægt. Var danskerne et hestehoved foran i aarene før 1914, har tyskerne taget sig vældigt sammen efter 1920, uden at man fra dansk side har ligget paa den lade side.
